№ 282 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ, 19 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ — 1912 — ՔԱՌԱՍՈՒՆՄԷԿԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ — ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ, 19 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ № 282

ՄՇԱԿ

ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Տարեկան գինը 10 րուբլի, կէս տարվանը և 7 ամսվանը 6 րուբլի.
Առանձին համարները ԱՄԷՆ ՏԵՂ 5 ԿՈՊ.
Թղթերը, խնդրվում է, ուղարկել խմբագրութեանը.
Հասցէն՝ Тифлисъ, „редакція „Мшакъ" Сергіевская ул., № 5.
Tiflis, Rédaction „Mschak"
Խմբագրատան տելէֆոն № 2—53.

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 (բացի կիրակի և տօն օրերից).
Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով.
Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր տողագծին 20 կոպէկ.
Տպարանի տելէֆոն № 67.

«ՄՇԱԿԻ» խմբագրութիւնը յայտնում է, որ ԱՅՍՕՐ, ցերեկվայ ժամը 2-ին, «Մշակի» հիմնադիր

ԳՐ. ԱՐԾՐՈՒՆՈՒ

մահվան 20-ամեայ տարեդարձի օրը կը կատարվի

ՀՈԳԵՀԱՆԳԻՍՏ

հանգուցեալ հրապարակախօսի գերեզմանի վրա

ԽՕՋԻՎԱՆՔԻ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏԱՆԸ։

ՀԱՅ ԳՐՈՂՆԵՐԻ ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԸՆԿ. ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆԸ խնդրում է իր անդամներին այսօր, ցերեկվայ ժամը 2-ին, գալ Խօջիվանքի գերեզմանատուն՝ ներկայ լինելու հանգուցեալ հրապարակախօս

ԳՐ. ԱՐԾՐՈՒՆՈՒ

ՀՈԳԵՀԱՆԳՍՏԻՆ

960. Նրա մահվան քսանամեակի առիթով. 1—1

Концертный Залъ Артистическаго О-ва
Пятница 21 декабря въ $8^{1}/_{2}$ ч. вечера—первая лекція
бывшаго товарища Предсѣдателя 1-ой Государственной Думы ПРОФЕССОРА СПБ. Психо-Неврологическаго Института—
Николая Андреевича **ГРЕДЕСКУЛА**
„Національный вопросъ" на Западѣ и въ Россіи.
Суббота 22 дакабря—ГРЕДЕСКУЛЪ ВЪ КУТАИСѢ (Городской Театръ).
Воскресенье 23 дек. въ $8^{1}/_{2}$ ч. веч.—ПОСЛѢДНЯЯ ЛЕКЦІЯ ГРЕДЕСКУЛА въ Тифлисѣ
„Роль интеллигенціи въ общественной жизни".
Билеты прод. въ швейцарской клуба Артист. О-ва отъ 10 до 2-хъ и отъ 5 до 8 вечера
տռ. 952. 5—3

ԾԽԱԽՈՏ — Փորձեցէք ծխել „ԱՆԻ" — ԾԽԱԽՈՏ

15 հատը 6 կոպէկ: — 25 հատը 10 կոպէկ:

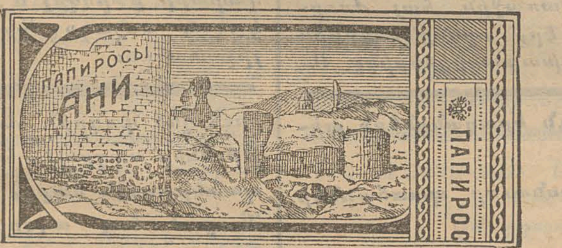

ծխախոտագործարան „ՄԻՐ" — Պահանջեցէք ամպայման ԱՄԷՆ ՏԵՂ: — ծխախոտագործարան „ՄԻՐ"

(կ. չ. ու.) տռ. 936. 50—3

ՎՐԱՑ ԱԶՆՈՒԱԿ. ԹԱՏՐՈՆ

Այսօր, չորեքշաբթի, դեկտեմբերի 19-ին
Հայ դրամ. դերասանների ընկերակցութիւնը
ղեկավարութեամբ ԱՄՕ-ԽԱՐԱԶԵԱՆԻ
մասնակցութեամբ դերասան Տէր-Դաւթեանի, Ստեփանեանի և Թատերասէրների
կը ներկայացնէ
նոր ինքնուրոյն պիէս փիլ. դոք. Սեդրակ Թառայեանի
Քրիստոսի փոխանորդը
Պատմ. ողբերգ. 5 գործ. կամ 8 պատկերով:
Պապի օծումը: Պապի հրահանգները: Հնազանդված կայսրը: Պրովանսի ապստամբված ժողովուրդը: Իշխանի բանադրութիւնը: Խաչակրաց պատերազմ ընդդէմ քրիստոնեայ Պրովանսի: Պրովանսի կառորածը: Խելագարված գեղեցկուհին: Շղթայվածի բողոքն ու սպառնալիքը: Աչքի խայթոց: Պապը վերածնված մահվան գրկում:
Նախ քան ներկայացումը հեղինակը համառօտակի կը լուսաբանէ պիէսի էութիւնը:
Մասնակցում են աւելի քան 100 հոգի:
Սկիզբը երեկոյեան ժամը $8^{1}/_{2}$-ին:
Ռեժիսոր՝ ԱՄՕ ԽԱՐԱԶԵԱՆ
տռ. 959. 1—1

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՒ
«Աղբիւր-Տարազի» հրատարակութեամբ
ԳՐ. ԱՐԾՐՈՒՆԻ
(Մահվան 20-ամեակի առիթով)
Թռուցիկ կենսագրութիւնը, կեանքի և մահվան նշանաւոր մոմենտների նկարագրութիւնով, պճնազարդված նրա բազմաթիւ պատկերներով:
ԳԻՆԸ 30 Կ.
25 հատը 7 ր., 100 ը 25 ր.
Վերադիր վճարով պատուէրներ չեն կատարվում:
Դիմել՝ ТИФЛИСЪ, БЮРО ПЕЧАТИ. Головинскій пр. 41.
(կ.չ.ու.) տռ. 26. 4—8

Բեռլինի համալսարանի
ԲԺՇԿԱՊԵՏ
Գ. Գ. ՄԵՀՐԱԲԵԱՆՑ
Ներքին հիւանդութիւններ՝
առանձնապէս կրծքի, ԹՈՔԱՍՑԻ և սրտի:
Բժշկութիւն նաև տուբերկուլիններով, ՐԱԴԻԻ պրէպարատներով և էլեքտրականութեամբ:
Ընդունելութիւնը ամեն օր, ՆՈՐ ԲՆԱԿԱՐԱՆՈՒՄ
առաւօտեան ժամը 9-12-ը և երեկոյեան ժամը 5—7-ը:
Սոլոլակ, Բէհբութեան փող. № 23 (անկիւն Գանովսկայա): Հեռախօս 7—92.
(ա.օ.) տռ. 699. 100—72

ՔՍԱՆԱՄԵԱՅ ՏԱՐԵԴԱՐՁ

Քսան տարի առաջ, այս օրը, դեկտեմբերի 19-ին, հայ հասարակութիւնը կորցրեց իր նշանաւոր զաւակին, հայ հրապարակախօսութեան ամենափայլուն ներկայացուցչին, Գրիգոր Արծրունուն։

Արծրունու մահվան բոթը մի այնպիսի հանրային խորին վիշտ պատճառեց հայ մտաւորականութեանը, որի հետքերը դեռ ևս չէ յիշում մեր հասարակութիւնը։

Գաղափարներ սերմանող, հերոսաբար մարտնչող հրապարակախօսը վաղաժամ հեռացաւ գործունէութեան ասպարէզից։

Մեծ էր հայ հասարակութեան սուգը։ Եւ նա աւելի ևս սրտամաշ ու ծանր

[illegible]

...ծողի, որին աջողվեց կազմակերպել մտաւոր շարժման մի քսանամեայ շրջան՝ սկսած 1872 թւից մինչև 1892 ը։

Գրիգոր Արծրունին, գործելով տասնիններորդ դարի վերջին քառորդում, ամեն ջանք և աշխատանք գործ դրեց իր դարի լաւագոյն մտաւոր գործը դարձնելու սեփականութիւն հայութեան և պատրաստելու նրան, որպէս զի քսաներորդ դարում հայութիւնը մտած լինի կուլտուրական ազգերի շարքը։

Դարերը ողխտութեան, թշուառութեան և ստրկութեան երկար շրջանները չափազանց անդամալուծել էին հայութիւնը և շատ դժուար էր յեղաշրջել մեր իրականութիւնը, բայց մի բան աջողվեց գլուխ բերել, այդ այն է, որ հայի համար այլ ևս կասկած չը մնաց, որ նա կարող է առաջադիմել և զարգանալ միայն և միայն լուսաւոր մարդկութեան լաւագոյն գաղափարների միջոցով և կուլտուրական բարեփոխութիւններով։

Գրիգոր Արծրունու ասպարէզ մղած առաջադիմութեան սկզբունքները կանգնած են իբրև փառաւոր յիշատակներ այն տաղանդաւոր և ուժեղ գործողի, որ հանդէս գալով մեր ասիական իրականութեան մէջ, գործեց այնքան բեղմնաւոր և իրապէս հասաւ դրական արդիւնքների։

Արծրունական շրջանը ամենանշանաւոր շրջաններից մէկն է մալու հայ հասարակական և գրական կեանքի մէջ։

Ա. Քալանթար

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑ

(Սեփական հեռագիր)
Պարիզ, 17/30 դեկտ.

Հայկական հարցը նպաստաւոր ընթացք է ստանում։ Նուպար փաշան գործում է եռանդուն կերպով։

Ֆրանսիան նախաձեռնութիւն է յանձն առնում հարցը դնել պաշտօնապէս։

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կազմած պատգամաւորութիւնը շուտով կը մեկնի Լոնդոն՝ յիշատակագիր ներկայացնելու համար դեսպանաժողովին։

Մանրամասնութիւնը նամակով։

Հ. Առաքելեան

—

(Սեփական հեռագիր)
Էջմիածին, 17 դեկտ.

Նորին Օրհնութեան դիւանատունը հաղորդում է, որ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանեանը ոչ մի պաշտօն չէ ստացել Մայրագոյն Պատրիարք և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսից՝ Թիւրքահայոց հարցի վերաբերմամբ։

Դիւանապետ՝ Բագրատ վարդապետ

—

Կ. Պոլսից «Нов. Вр.»-ի թղթակիցը հեռագրում է.

«Էջմիածնի Կաթողիկոսի նախաձեռնութեամբ տեղիս հայոց ազգային ժողովը Եւրոպա է ուղարկում յատուկ պատուիրակութիւն։

«Այդ պատուիրակութիւնը մեկնելու է Լոնդոն, նախապէս այցելելով՝ եթէ ժամանակը ներէ՝ Պետերբուրգ և Պարիզ, որպէս զի ներկայացնէ դեսպանների վեհաժողովին մի մեմորանդում հայկական հարցի դրութեան մասին և խնդրէ յայտարարել Հայաստանը աւտոնոմ։

«Հայ ներկայացուցիչները հաւատացած են այդ միսիայի աջողութեանը, որովհետև այդպիսի պատուիրակութիւն ուղարկելու միտքը—ընդարձակ առանձին մեմորանդումով—առաջարկված է նրանց Պետերբուրգի և Պարիզի կաբինետներից, երբ Կաթողիկոսի յանձնարարութեամբ այցելեց այնտեղ վերոյիշեալ Իսահակ (?) եպիսկոպոսը։

«Բ. Դրանը չափազանց յուզեց այդ պատուիրակութեան նշանակումը, որով նա, որպէսզի խափանէ ազդեցիկ Օրմանեանի մասնակցութիւնը նրանում, առաջարկեց նրան գլուխ կանգնել այն մասնաժողովի, որ հաստատելու է ինքը Թիւրքաց կառավարութիւնը Հայաստանում բարենորոգումներ մտցնելու հարցի ուսումնասիրութեան համար։

«Նախկին պատրիարքը պատասխանեց այդ առաջարկութեանը, որ նա, իբրև հոգևորական, պարտաւոր է հնազանդվել ամենից առաջ հոգևոր իշխանութեանը և որ առաքումը քաղաքական նշանակութիւն չունի և արգասիք է այն բանի, որ նա նշանակվելու է Արևմտեան Եւրոպայի բոլոր հայ համայնքների եպիսկոպոս»։

—

Սոֆիայից Պ. Հ. Գ. թղթակիցը հեռագրում է.

«Բուլղարաբնակ հայերը ուղարկեցին Սոֆիա պատգամաւորներ, որոնք ուղերձներ են պատրաստում յանուն Ֆերդինանդ Թագաւորի և բուլղարական կառավարութեան և որոնց մէջ խնդրվելու է միջնորդ լինել հնարաւոր չափերով հայերի համար ի բարելաւումն նրանց դրութեան Հայաստանում»։

ՔՍԱՆ ՏԱՐԻ ՅԵՏՈՅ

Լեռան ստորոտում կանգնողը չէ կարող հասկացողութիւն կազմել նրա բարձրութեան, մեծութեան և ձևի մասին և պէտք է տասնեակ վերստերով հեռանայ լեռան մօտից, որպէսզի կարողանայ նրա մասին այդ գաղափարներն ստանալ։

Քսան տարվայ ժամանակամիջոցը, որ ընկած է Գրիգոր Արծրունու և մեր մէջ, թոյլ է տալիս մեզ աւելի որոշ կերպով նկատել այդ մեծ անձնաւորութեան էութիւնը և նրա գործունէութեան արդիւնքը։ Իր 20-ամեայ գործունէութեան շրջանում, իբրև «Մշակ» լրագրի տէր և խմբագիր և իբրև հրապարակախօս, նա արդարև մի հրաբուղխ էր. նա որոտում էր, գոռգոռւմ, հուր և ծուխ էր արձակում, լավա, մոխիր և քարեր էր դուրս շպրտում։ Նրա շուրջը գտնվող վայրերը, նոյնիսկ հեռավորները, այդ որոտացող ու հուր ժայթքող հրաբուղխից տագնապած էին, նրա ազդեցութեան էին ենթարկված. լոյս և երկիւղ, զմայլանք և անհանգստութիւն, օրհնեց և անէծք, խառն զգացմունքներ զեղվում էին այն սրտերում, որոնք հեռուից կամ մօտիկից դիտում էին այդ ահեղ տարերային գործունէութիւնը և նրանից իրանց համար այս կամ այն հետևանքն սպասում։

Այժմ, երբ անցել է քսան տարի պարզվել է հրաբղխի էութիւնը։ Այժմ միայն, ծխից ու փոշուց մաքրված մթնոլորտի մէջ, տեսնում ենք հրաբղխային ժայթքումի արդիւնքը՝ մի վսեմ, ստեղծագործող, շինարար աշխատանք։ Այնտեղ, ուր առաջ ճահիճ էր, նեխման, մեռելութեան վայր, կանգնած է այժմ մի շքեղ, վայելչաձև լեռ, ծածկված խիտ բուսականութեամբ. նրա լանջերով դէպի ամեն կողմ հոսում են առատաջուր աղբիւրներ և ոռոգում են շրջակայ անապատները։

Ցերավի, ինչ որ մենք ներկայումս տեսնում ենք կենսունակ, աշխատող և յուսատու մեր ազգային և հասարակական կեանքում, այդ բոլորը արդիւնք են Գր. Արծրունու այն 20-ամեայ հրաբղխային ուժեղ գործունէութեան։ Չը նայելով կեանքի բազմատեսակ ազդեցութիւններին, մենք ներկայ, նոյնիսկ երբեմն իրար ընդդիմադիր թվացող հոսանքներում նկատում ենք Գր. Արծրունու ստեղծագործութիւնը, նրա գոյացրած հրաբղխային լեռան զանազան կողմերը։ Բայց եռուն կեանքը, քննադատութիւնը, ձգտումը դէպի առաջ, դէպի լոյս, դէպի մտավոր, տնտեսական և ազգային նվաճումներ—հայ հասարակութեան այս անկապտելի յատկութիւնները—հետևանք են Գր. Արծրունու գործունէութեան. սրանք այն աղբիւրներն են, որ նրա գոյացրած հրաբղխից են ծնունդ առնում և ոռոգում մեր կեանքի անդաստանը։

Երախտագիտութեամբ գլուխ խոնարհենք այդ մեծ, ստեղծագործող ուժի առաջ և մաղթենք նրա գրօշակակիր «Մշակին»՝ անշեղ և անսայթաք առաջ գնալ մեծ հիմնադրի ուղղութեամբ. քանդել հինը, անպէտքը, կառուցանել նորը, ժամանակակից պահանջների համաձայն։

Ստ. Մալխասեանց

ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻՆ ԵՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ

Այժմ, երբ հանգուցեալ մեծ հրապարակախօսի վաղաժամ մահվան 20-ամեակի առիթով ամեն ոք նրա բազմաշխատ կեանքի և եռանդուն գործունէութեան այս կամ այն մասն է յիշում և շօշափում, ինձ համար ամենայարմար է թւում խօսել այն մասին, թէ ինչ վերաբերմունք է ունեցել Արծրունին հայկական հարցի նկատմամբ, այն հարցի, որ նորից այժմէութիւն է ստացել և ուժեղ կերպով բաղխում է թէ հասարակաց կարծիքի և թէ դիւանագիտութեան դռները։

Թիւրքիայի 1876-ի պատմական շրջանին, երբ Եւրոպական Թիւրքիայի քրիստոնեաները՝ բոսնիացիք, հերցեգովինացիք և բուլղարներն իրանց ազատագրութեան արդար պահանջն էին մղում, նոյն իսկ զէնքը ձեռքին, Գրիգոր Արծրունին մեծ թափով ձեռք առաւ նաև հայերի ազատագրութեան հարցը։ «Ամօթ կը լինի հայերի համար,—գրում էր նա «Մշակում»,—եթէ նրանք իրանց իրաւունքները պաշտպանելու և նոր իրաւունքներ սեփականացնելու համար ձայն չեն բարձրացնի, մինչդեռ Թիւրքիայի այլ հպատակ ազգութիւնները իրանց անձն են զոհում, իրանց արիւնն են թափում ազատութիւն ձեռք բերելու համար»։

Եւ նա այնուհետև անընդհատ յեղյեղում էր այդ միտքն և դրանով զբաղվում էր ոչ միայն «Մշակի» էջերում, այլ և օտար լրագրութեան մէջ։ Բայց ի՞նչ միջոց էր նա առաջարկում Թիւրքահպատակ հայերի վիճակի բարւոքման համար։

Այն, ինչ որ այժմ արդէն համոզված կերպով առաջարկում է հայ թերթերի և հայ հասարակական շրջանների ստուար մեծամասնութիւնը թէ մեզանում, Ռուսաստանում, և թէ Ռուսաստանից դուրս....

Դեռ ևս այն ժամանակ Արծրունին գտնում էր, թէ միայն հարևան հզօր Ռուսաստանից է կախված Հայաստանի դրութեան բարւոքումը. միայն Ռուսաստանն է, որ նա իր սեփական պետական շահերի տեսակէտից կարող էր և պէտք էր տարածել այնտեղ քաղաքակրթութեան բարիքը։

Եւ իր այս ջերմ համոզմունքն և որոշ գաղափարը առաջ տանելու համար նա նախաձեռնող հանդիսացաւ մի աղերսագիր ներկայացնելու Թիֆլիսի հայ հասարակութեան կողմից մեծ իշխան փոխարքային, խնդրելով որ սա միջնորդ հանդիսանայ իր գահակալ եղբօր, Ազատարար Կայսեր մօտ, ի նպաստ Թիւրքիայում տառապող նաև հայ ժողովրդի։

Այն ժամանակ Արծրունու այդ ձգտումը անկեղծօրէն համակրողներ շատ քիչ գտաւ։ Թիւրքական Հայաստանի վրա ռուսական արծուի թևաւորվելու միտքը խուլ ընդդիմութիւն էր յարուցանում սահմանի թէ այս կողմն և թէ այն կողմը։ Դեռ ևս փայփայվում էր այն գաղափարը, թէ հնարաւոր էր թիւրքերի ձեռքով և նոյնիսկ սրանց պետական շահերի տեսակէտից, բարեկարգված, ընդարձակված և ուժեղացած մի ինքնավար Հայաստան կազմակերպել, որ պատուար պիտի հանդիսանար ռուսական առաջխաղացութեան... Եւ այդ տեսակէտն իր համոզված բազմաթիւ հետևողներն ունէր ինչպէս հայ ժողովրդի զանազան խաւերում, այնպէս և օտար դիւանագիտական շրջաններում, որոնց ուղղութիւնն անշուշտ իր տարբեր հիմունքն և նպատակն ունէր այդ միտքն իրագործված տեսնելու կամ այդ եղրակացութեան յանգելու համար։ Թիւրք կառավարութիւնն էր միայն, որ իր գլուխ ունենալով յաւէտ անէծքի արժանի Աբդիւլ-Համիդին ի դերև հանեց այդ բոլոր հաշիւները։ 34 տարվայ ընթացքում, իր հայահալած քաղաքականութեամբ իր երկրի հայաբնակ մասերն այն դրութեան հասցրեց, որ ոչ միայն այնտեղ որևէ «հակառուսական թումբ» ստեղծելու մասին երևակայել իսկ կարելի չէ, այլ երկարատև խաղաղութիւն և լուրջ բարենորո-

[illegible]

Բարեբաղդաբար քաղաքական հանգամանքները այժմ աւելի նպաստաւոր են թւում, քան 1878-ին, որովհետեւ այժմ չը կայ այն մեծ վէճը, որ 1878-ին բաժանում էր այս խնդրում ամենից աւելի շահագրգռված երկու մեծ պետութիւնները՝ Ռուսաստանն ու Անգլիան։ Ազգային տեսակէտից դատելով, ուշադրութեան արժանի է և մի այլ զուգադիպութիւն։ Ինչ որ մի Գէորգ 1878-ին մերժում էր, մի այլ Գէորգ 1912-ին մեծ եռանդով և հաստատութեամբ ընդունում և առաջ է տանում։

Ինչպէս փոխվում են ժամանակները։

Սարուխան

ՕՐԻՆԱԿԵԼԻ ՄԵԾ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԽՕՍԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Քսան տարի է անցել Գրիգոր Արծրունու մահվան օրից։ Այժմ, քան թէ երբեւիցէ, առաւել եւ հոյակապ է հանդիսանում մեծ հրապարակախօսի ոչ թէ միայն գրական-հասարակական, այլ և անհատական դէմքը։

Այո, Արծրունին օրինակելի էր և իր անձնական բարձր յատկութիւններով, որոնք ցայտուն կերպով արտացոլվում էին նրա գրական-հասարակական գործունէութեան մէջ և ստեղծում այն հմայքը, որ համախմբում էր ամբողջ բանակներ «Մշակի» հետեւողների։

Արծրունին բառի իսկ մտքով ջենտլմէն էր։ Ամենքը, նրան մինչեւ իսկ չը ճանաչողները, համոզված էին, որ մեծ հրապարակախօսի գործի և խօսքի մէջ տարբերութիւն չը կայ. որ նա երբէք չէ շեղվել իր գործունէութեան մէջ ազնւութեան, շիտակութեան և օրինապահութեան սահմաններից։ Նա երբէք չէ շփոթել հասարակականը անձնականի հետ։ Գրիգոր Արծրունուն հայ հասարակութիւնը պաշտում էր իբրև մի մեծ մարդու և համարում բարձր հէնց այն կորեկտութեան և իրաւաճանաչութեան վերաբերմունքի համար, որ նա արտայայտում էր դէպի իր շրջապատը։ Նրան բարձր յարգում և սիրում էր հայ ժողովուրդը հէնց այնպէս, ինչպէս անգլիական ժողովուրդը փայփայում է իր թագաւորին ոչ թէ նրա համար, որ նա թագաւոր է, այլ նրա համար, որ նա Անգլիայի առաջին ջենտլմէնն է, այսինքն օրէնքի, իրաւունքի և անհատի մեծ պաշտպանն ու յարգողը և ժողովրդական կամքի առաջ խոնարհվողը։

Երբ մի յետադարձ հայեացքով վերյիշում ենք 20 տարվայ մէջ տեղի ունեցած անցուդարձերը, շարժումներն ու հասարակական հոսանքները, սկզբից մինչեւ ներկայ օրերը, մարդ ազդւում է այն մռայլ երեւոյթներից, այն բիրտ ու տգեղ երեւոյթներից, որոնք տեղի էին ունենում և այժմ էլ տեղի ունեն մեր գրական-հասարակական գրեթէ բոլոր ասպարէզներում։

Դրա պատճառն այն է, որ մենք մտաւորապէս շատ պատրաստ ուժեր ենք տալիս, շատ բան անող, սակայն բոլորին էլ մեծ մասով պակասում է մի բան՝ այն, ինչ որ կոչվում է ВОСПИТАННОСТЬ; մենք անկիրթ ենք առհասարակ, չը նայած դիպլոմներին և տրամաբանական կեանք վարելուն։

Գրիգոր Արծրունին մի վեհ ու բարձր տիպար էր կրթված, ջենտլմէն, ուսեալ գործչի։

Մեծ հրապարակախօսի անհատական և գրական-հասարակական դէմքը անշէջելի պէտք է մնայ և օրինակ լինի նրանց, որոնք իսկապէս ուզում են գործել ժողովրդի օգտին և ժողովրդի միջոցով ժողովրդի համար։

Ա. Նազարբէթեան

ԻՄ ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՑ ՄԻ ԳԻԾ

Արծրունին հագնվում էր մաքուր և ճաշակով։ Հագուստը անպատճառ շատ լաւ պիտի կարված լինէր։ Երբէք աչքաթող չէր անում, որ հագուստի մասերը իրանց որոշ տեղերից շարժվէին։

Մանաւանդ քարվանսարան վաճառվելուց և Շվէյցարիայից վերադառնալուց յետոյ շատ փակված էր Արծրունու մասնաւոր կեանքը, շրջանը սահմանափակ։ Յաճախ նրան կը հանդիպէինք պօստում։ Այդ ժամանակները՝ ուսանողական թւականներին, հայ խմբագիրներս էինք անձամբ ամեն օր պօստից ստանում լրագրական ծրարները։

Բարեկամ էր Արծրունին ինձ և յաճախ սպասում էր ինձ պօստում, որ ես էլ իմ ծրարներս ստանամ և միասին դուրս գանք պօստից։ Կէսօրերից յետոյ Արծրունին իր տիկնոջ հետ զբօսնում էր, միշտ անցնելով Գօլօվինսկի պրօսպէկտով։ Առանց ձեռնոցների երբէք Արծրունին տանից չէր դուրս գալիս։ Ֆրանսուհի ու Լօտի քաղցրեղէնների խանութն էին մտնում համարեա ամեն օր կոնֆէտ գնելու, որ մանաւանդ տիկին Արծրունին շատ էր սիրում։

Երեկոները յաճախում էր օպերային հին թատրոնը. այստեղ մեր աթոռները կողք-կողքի էին։ Եւ որքան էլ որ Արծրունին տարված լինէր արտիստների խաղով-երգով, այնուամենայնիւ նա ամեն րոպէ՝ աչքը գցում էր manchette-ներին ու շատ տհաճ տեսք էր ընդունում նրա պայծառ երեսը, երբ չարաճճի manchette-ները թաք էին կենում սիւրտուկի կասերում. Արծրունին շարունակ քաշում էր manchette-ները և կոճակի տակից թեւնոցները հանում լոյս աշխարհ։ Ահա այս րոպէներին ծիծաղս չէր կարողանում պահել, որքան էլ կծում էի լեզուս և զսպում ինձ։ Ու վայ էր, երբ Արծրունու՝ իր manchette-ների դէմ պայքարին էլ, տիկին Արծրունին իր կշտամբանքն էր սկսում մեզ երկուսիս, պահանջելով, որ իր թեյադրութեամբ ծափահարենք իր հաւանած արտիստին։

Եւ Արծրունին մի ձեռքով manchette-ները քաշքշելով, ես լեզուս կծած, շրթունքներս սեղմած, խոնարհում էինք խստապահանջ տիկնոջը։

Գարուն օրեր, փայլուն օրեր... երազի նման անցան։

Տ. Նազարեան

Գ. Ե. ԱՐԾՐՈՒՆԻ
(1845—1892 թ.)

Գ. Ե. Արծրունին կովկասահայ մամուլի գլխաւոր հիմնադիրներից մէկն էր։

Նրանից առաջ հայ մամուլի և հասարակութեան միջև գոյութիւն չունէր այնպիսի սերտ կապ, երբէք նրանից առաջ հրապարակախօսի ջերմ, համոզված խօսքը այնպէս ուղի չէ բացել դէպի ընթերցող հասարակութեան մասսայի սիրտը։ Հանգուցեալ Արծրունին իրանից ներկայացնում էր իր տօրեայ հոգսերի մէջ խրաստւված հայ հասարակութեան համար մի կոչնակ, որը թոյլ չէր տալիս թմրելու հասարակական ինքնագիտակցութիւնը և չեզվելու հասարակաց կեանքի հարցերից։ Պատշաճաւոր կրթված, անկախ, ամբողջովին նուիրված հասարակաց գործին, իր գաղափարների համար ջերմ մարտնչող, Արծրունին պատկառելի ուժ կը ներկայացնէր նաև ուժերով աղքատ հայ օրագրութիւնից դուրս էլ։

Այս հակիրճ նկարագրիս մէջ ես աչքի առաջ չունեմ տալու Արծրունու լիակատար բնութագիրը, որպէս նովատորի, վերանորոգչի։ Նա ստեղծեց հայ կեանքում առաջադիմական հոսանք։ Դեռ Արծրունու առաջ մամուլը շատ քիչ էր պատահում, որ դուրս գար կրօնական և լեզուաբանական հարցերի անձուկ շրջանակից։ Մինչդեռ նա մամուլի կեանքի մէջ մտցրեց թարմ հոսանք, առաջ քաշելով ընտանիքի և դպրոցի վերաբերեալ հարցերը, քարոզելով կանանց էմանսիպացիան, կանանց ազատագրումը ընտանեկան բռնակալութիւնից, բարձրացրեց իր ձայնը պլուտոկրատիայի դէմ, պաշտպանելով աշխատաւոր դասի շահերը (այստեղից էլ ծագել է «Մշակ» լրագրի անունը)։

Արծրունու գործունէութեան շրջանը ընդարձակ էր, բայց այստեղ ես ուզում եմ ակնարկ ձգել նրա գործունէութեան վրա միմիայն լրագրական հասարակ աշխատաւորի տեսակէտից և բնորոշել նրա մասնաւոր ծառայութիւնները, որպէս գրչի պրօֆէսիօնալ աշխատաւորի։

Գ. Ե. Արծրունու հիմնած «Մշակ» լրագիրը նրա օրով հրատարակվեց մօտ 20 տարի (այսինքն 1872—1892 թւերը), չը հաշւելով այն $1^1/_2$ տարի ընդհատված ժամանակամիջոցը, որ հրատարակչի գործերի խանգարվելու պատճառով լոյս չէր տեսնում, երբ նա զրկվեց հարուստ հօրից մնացած ամբողջ անշարժ ստացւածքից։ 20 տարին մի տեւական ժամանակ է ինչպէս հայ, նոյնպէս և առհասարակ ամեն մի կովկասեան թերթի կեանքի համար։ Տեղական բոլոր թերթերից՝ միայն Սիմէօնեանցի «Մեղու Հայաստանին» և ռուսաց «Кавказъ» լրագիրը ապրեցին 20 տարուց աւելի, բայց որում առաջինը այդ լրագրներից վաղուց արդէն դադարել էր (1886 թւից) և այն էլ հրատարակվում էր մեծ մասամբ շաբաթական մի անգամ միայն։ «Մշակ» լրագիրը ստեղծեց և ամբողջ 20 տարի վարեց Գ. Ե. Արծրունին համարեա մէն-մենակ։

Դա, ըստ իս, այսինքն լրագրական աշխատաւորի հայեցակէտից, շատ մեծ ծառայութիւն է։

Այն հանգամանքը, որ մեզանում լրագիրները երկար չեն ապրում, այնքան էլ պատահական երեւոյթ չէ։ Խնդիրը նրանումն է, որ լրագիր հրատարակելն այնքան էլ հեշտ չէ, ինչպէս այդ կարող է թւալ կողմնակի դիտողին։ Լրագրական գործը ուրիշ տեսակէտներից բացի պահանջում է, որ նրան նուիրվեն ամբողջովին անպատճառ մի քանի հոգի, իսկ մենակ մի մարդ ոչինչ անել չէ կարող։ Հրատարակութեան գործում կայ բաւականին մանրակրկիտ աշխատանք՝ պահանջող զուտ առեւտրական կողմ, և նա, ով վարում է այդ կողմը, որքան քիչ գրականագէտ լինի, այնքան աւելի լաւ լրագրի համար։ Այնուհետեւ հարկաւոր է թերթի համար խմբագիր, որը ամեն կողմերից իւրաքանչիւր օր ստանում է մեծ քանակութեամբ նամակներ, լուրեր, նկատողութիւններ ու յօդուածներ. այդ բոլորը նա պարտաւոր է կարդալ, մի քանի բաներ դրանցից անպէտք համարել, դէն ձգել, մի քանիսը ուղղել ու տպագրութեան տալ, իսկ մի քանիսին էլ պատասխանել նամակներով։ Այդ էլ այնքան է յոգնեցնում մարդու, որ ուղղակի մարդու մէջ զզւանք է առաջ գալիս դէպի թուղթն ու թանաքը, և նա բաղդաւոր է զգում իրան այն օրը, երբ ոչ մի տող էլ չէ գրում։ Խմբագիրը նախ և առաջ պէտք է լինի լաւ խմբագիր, այլ ոչ թէ գրող։ Գրողները կազմում են լրագրական աշխատաւորների երրորդ կարգը։ Ցեռոյ՝ այդ կարգի մէջ անպատճառ պէտք է լինեն մի քանի ստորաբաժանումներ։ Չը խօսելով լրագրի ռեպօրտեօրների, թղթակիցների և զանազան պատահական աշխատաւորների մասին, պէտք է լինի էլի ոչ պակաս քան երկու աշխատակից՝ առաջնորդողներ գրող և ֆէլիէտօնիստ։ Այդպիսով լրագրի գլուխ պէտք է կանգնած լինեն միանգամից մի քանի հոգի, որոնք ամբողջապէս իրանց նուիրեն նրան և բացառապէս նրան։

Սակայն այդ բանը, ի հարկէ, երբէք տեղական մամուլի մէջ չէ լինում։ Այստեղ լրագրի գլխաւորը միաժամանակ թէ խմբագիր է, թէ հրատարակիչ, թէ առաջնորդող գրող, թէ ֆէլիէտօնիստ։

Կասկած չը կայ, որ աշխատանքի այդ տեսակ բաժանումի բացակայութիւնն ունի իր հիմնական պատճառները, որոնց վերացնելը, հաւանօրէն, շատ դժուարին է։

Այնուամենայնիւ փաստը մնում է փաստ, և դրա արդիւնքը լինում է այն, որ հրատարակութեան ղեկավարը միանգամայն յոգնում է։ Ինչպէս որ շտապով նա հանդէս եկաւ հասարակութեան առաջ, այնպէս էլ շտապով չքանում է։

Այդ երեւոյթը նկատվում էր առաջներում, 10—20 տարի սրանից առաջ, երբ թերթեր ու օրագիրներ հրատարակելու իրաւունքը վերապահվում էր, համարեա, այն բոլորին, ով այդ մասին ցանկութիւն էր յայտնում։ Այդպէս, միայն 1882 թւին ծնունդ առան միանգամից երեք հայ պարբերական հրատարակութիւն. «Աողջապահիկ թերթ», «Վարժարան» և «Արձագանք»։ Դրանցից փոքր ի շատէ երկարատեւ կեանք ունեցաւ վերջին հրատարակութիւնը։ 1881—84 թւականը իւրաքանչիւր տարի ծնունդ էր առնում վրացերէն լեզուով մէկ թէ երկու նոր հրատարակութիւն («Իմեդի», «Շրոմա», «Քարթուլի բիբլիօթէկա», «Մօամբէ», «Նօբաթի»)։

Բայց այդ հրատարակութիւններից իւրաքանչիւրը ապրեց 2 կամ 2 և կէս տարի, ոչ աւելի։ Այդպիսի օրինակներ տեղական պարբերական մամուլի պատմութիւնից կարելի էր շատ-շատ բերել, թէեւ ընդամենը կէս դար էլ չը կայ դեռ, ինչ որ նա գոյութիւն ունի։

Այդ պատճառով կարելի է երեւակայել, թէ որքան պէտք է մեծ եղած լինէր հանգուցեալ Գ. Ե. Արծրունու եռանդը, երբ նա ամբողջ 20 տարի շարունակ անդադար իր անձի մէջ ամփոփում էր միաժամանակ այնքան բազմակողմանի և շատ բարդ պարտականութիւններ, ինչպէս խմբագիր, հրատարակիչ, հրապարակախօս-առաջնորդագրող և ֆէլիէտօնիստ։ Հարկաւոր է դրա հետ միասին ի նկատի առնել, որ «Մշակ» լրագիրը բաւականին երկար ժամանակ լոյս էր տեսնում ամենայն օր, այն է՝ սկսած 1879-ից մինչեւ 1884 թւերը։

Կասկած չը կայ, որ, եռանդից բացի, այդ դժուար գործի մէջ Գ. Ե. Արծրունին քիչ փող չը դրեց։ Մամուլի պատմութիւնը քիչ դէպքեր գիտէ այդ տեսակ, երբ աջողութիւնը գալիս է միանգամից և հրատարակութիւնը առաջին իսկ քայլերից ծածկում է իր ծախքերը։ Տողերիս գրողը, օրինակ, ռուսաց մամուլի պատմութիւնից, որը համեմատաբար աւելի է բաղդաւոր, քան կովկասեանը, տեղականը, յիշում է միայն «Нов. Вр.» լրագրի օրինակը, որի աջողութիւնը բացատրվում է ոչ այնքան հրատարակչի տաղանդով, որքան այնպիսի պատահական հանգամանքով, ինչպէս 1877—78 թւի պատերազմը և նրանից առաջ եղած նախապատրաստութիւնները։ Իսկ 100-ից 99 դէպքերում թերթի և լրագրի հրատարակութիւնը սկիզբներում, երբեմն շատ երկար ժամանակ, պահանջում է հրատարակչից շարունակ նոր գումարներ դնել իր միջոցներից։

Գ. Ե. Արծրունին առաջին հայ ժուռնալիստներից մէկն էր, որոնք սկսեցին վարձատրել իրանց աշխատակիցներին։ Ամերիկեան, Րաֆֆի և «Մշակի» միւս աւելի քիչ յայտնի աշխատակիցները ստանում էին թէեւ ոչ շատ, բայց մշտական հօնօրար։ Ես ոչ մի գաղափար չունեմ, թէ որքան փող էր դրել հանգուցեալ Արծրունին իր լրագրի վրա, բայց պէտք է որ քիչ չը լինէր։ Շատ դժուար է ուրիշ եզրակացութեան հասնել, եթէ ուշադրութեան առնենք «Մշակի» համարների թիւը իր հրատարակութեան առաջին տարիներում (տես «Кав. Кал.» 1890 թ.), եթէ հաշւելու լինենք այն ծախքերը, որոնք կապված են օրաթերթի հրատարակութեան հետ, և եթէ ի նկատի ունենանք մի կողմից վճարովի յայտարարութիւններ չունենալը և, միւս կողմից, թէկուզ հէնց ամենամինիմալ ծախքերը աշխատակիցներին վարձատրելու համար։

Իր լրագրական գործունէութեան սահմանափակ ժամանակը Գ. Ե. Արծրունին զրկվեց մի այնպիսի թանգագին կալուածքից, ինչպիսին էր յայտնի քարվանսարան Թիֆլիսի կենտրոնում, որ կէս միլիոնից աւելի արժողութիւն ունէր, և այդ, ի հարկէ, ոչ այն պատճառով, որ նա վատնող էր։

Իշխան Գ. Մ. Թումանեան

(Վերջը միւս անգամ)

ԳԱՂԱՓԱՐԻ ՄՇԱԿԸ
(Գր. Արծրունու յիշատակին)

Այն ժամանակ հայ կեանքը քնած էր և խաւարի մէջ էր։

Ահա երեւաց նա իր առաջադիմական գաղափարներից կերտած մեծ զանգը հնչեցնելու լոյսի լեզուակը ձեռին։

Ու անդադար մինչեւ իր մահվան րոպէն նա ձայնում էր էլ աւելի ուժգին իր այդ զանգը և հային արթնացնելով դէպի լոյս հրաւիրում...

Մեռաւ գաղափարի մշակը, սակայն նրա հնչեցրած զանգի առաջ բերած հսկայ յեղաշրջումը ակներեւ էր։ Հայ կեանքը թէեւ ապա ժամանակի ոգու խոր ազդեցութիւններին ենթակայ եղաւ և դեռ լինելու է անպայման, բայց ամեն անգամ, երբ նա ուզում է՝ սեւս՝ ննջել, չէ կարողանում այդ շարունակել, որովհետեւ գաղափարի զանգը պէտք է հնչէ, պէտք է իր զարթեցնելու և դէպի լոյսը առաջնորդելու վսեմ գործը տեսնէ...

Տասն տարի առաջ այդ զանգը կանչեց ինձ ևս Ներսիսեան դպրոցի շէնքը թողնելուց յետոյ, և որքան էլ այն օրից՝ շատ մօտիկից վկայ լինելով հայ գրական-հասարակական յուսահատեցուցիչ, լքող բարքերին, և որքան էլ ուզում ես փախչել, շատ հեռու փախչել այդ խեղդուկ մթնոլորտից, այնուամենայնիւ Արծրունու ուրուականը ծառանում է առաջս.—երբ մարդ մի անգամ ազնուօրէն գաղափարի ուղիով է ընթանում, նա չը պէտք է կէս ճանապարհից շեղվէ։ Գաղափարը ժագնիս է, որ իր եռերից քաշում է մի անգամ այդ ծանր խաչը վերցնողին։ Միայն մաքուր, անբասիր, անշահախնդիր և պայծառ գաղափարով ընթացէք, ինչպէս ես...

Արծրունու այդ պատգամը կենդանի պէտք է մնայ յաւիտեան։ Եւ սոսկ ժամանակի ստորճանական վերածնման, առաջխաղացման ուժն է, որ պէտք է ընկերանայ ազնիւ գաղափարական մշակին...

Թող ուրեմն այսօր ցնծայ Արծրունու հոգին, տեսնելով որ իր վառած լուսոյ ատտղը՝ գաղափարի էութիւնը՝ լուսաւորում է կեանքի ճանապարհները հայ ազգի գոյութիւնը արդարացնելու համար։

Երանի թէ հայ կեանքում լէգիօն կազմեն Արծրունու պատգամի գաղափարական գործունէութեան հետեւողները՝ իւրաքանչիւրը իր ասպարէզում թարմ ու բեղմնաւոր կեանքի լաւագոյն ձգտումներով յօգուտ հայ ժողովրդի...

Խորին ու ջերմ յարգանք սրբազան գաղափարի քարոզին և այդ գաղափարի իսկական «մշակ» Գր. Արծրունու անմահ յիշատակին։

Ս. Եսայեան

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՐԹՈՒՆ ԿԵՆԱՆՔ

«Ռուսաստանի և Անգլիայի առաջադրութեան համաձայն՝ Թիւրքիան համաձայնեց հաստատել Անատօլիայում և Միջագետքում 16 ռուս և անգլիացի տեսուչների պաշտօններ և տալ տեղական համայնքներին և ցեղերին ինքնավարութեան իրաւունք։ («Մշակ» № 266).

Բալկանեան մարտաբեմին վրայ դարբնուած սուտ խոստումներէն մին է այս վերոյիշեալ հեռագիրն ալ, որ շրջանը կընէ բոլոր եւրոպական լրագիրներու մէջ։ «Թիւրքիան համաձայնեց»։ Տասը հարցական նշաններ ալ բաւական չեն զմեզ համոզելու, որ Թիւրքիա կարող կըլլայ այլ եւս պահպանել կարգ ու կանոնն իր նեղցած, փոքրացած և սակայն իրեն համար դեռ շա՜տ ընդարձակ երկիրներուն մէջ։ Մի՛ հաւատաք, քրիստոնեայ ազգաբնակութիւնները քնացնելու համար այս սուտը գլուած է հրապարակ՝ հեռագրական գործակալութեան մը միջոցաւ կամ ինքնին Քեամիլ-փաշան և կամ աւելի՝ հայատեաց Հիլմի փաշան։ Պատմութիւնը կը կրկնուի. 1878 թուէն եւեք ալ այս խոստումները տրուեցան, բայց մինչեւ որ ռուսի յաղթական բանակները՝ Տօտլեբէն, Գուրկօ եւ զօրավարներով հեռացան թիւրքական սահմաններէն։

Եւ որովհետեւ Թիւրքը չի փոխուիր, ի հարկէ, հնարք մըն է այս սուտը՝ քրիստոնեայ տարրերը քնացնելու։

Եթէ տարակոյս կը մնայ մեր ըսածին նկատմամբ, կարդացէք Թիւրքիոյ ներքին գաւառներէն հասած տեղեկութիւնները։ Բալկանեան չորս ազգերն հասած են Կ. Պօլսոյ դռներու առջև, քայլ մը մնացած է՝ Քեաղաթխանէէն դէպի Շիշլի, Պանկալթի, Թաքսիմ, Պէրա եւ ողողելու, յաղթական բանակները մինչեւ սուլթանին ապարանքը յառաջ մղելու, և սակայն՝ ասիական գաւառներուն մէջ կը ջարդեն ու կը կոտրեն, իբր թէ Համիդի ժամանակներն ըլլային։

Ի՞նչ անմեկնելի առեղծուած է այս. մանաւանդ թէ ինչ աւելի աւելի լուսաւոր ապացուցի կը կարօտի եւրոպական դիպլօմատիան համոզուելու համար՝ քան 3—4 ամիս յառաջ «Թանինի» մէջ գրուած այն ստոյգ տեղեկութեան, թէ «Թիւրքիա միտք չունի բարենորոգումներ ներմուծելու»... ինչո՞ւ. «վասնզի պէտքը չի տեսներ, կը խոստանայ, քանի որ եւրոպական դիպլօմատիան կը պահանջէ, բայց միտք չունի գործադրելու...»։ Եւ այսպիսի հոգեբանական տրամադրութեան մղուած Թիւրք տարրի մը խոստումներուն ծո՞վ կընայ այսուհետեւ հաւատալ։

Կարծեմ այս տողերս բաւական են՝ արդարացնելու համար յօդուածիս անունը՝ «Արթուն կենանք»։ Մեզի հայոցս համար՝ ամենէն վտանգաւոր ժամանակն է որ կը սկսի։ Ընկճուած, գրեթէ սպառած ժողովուրդ մը՝ բնական է թէ, «համաժողովներու», «վեհաժողովներու» այս շրջանին մէջ, շուտով սխալի, մոլորի՝ եթէ «արթուն չկենանք». մնոտի յոյսերու ժամանակն է որ սկսաւ։ Լրագիրներու մէջ գրուած յօդուածներէն զատ՝ բազմաթիւ նամակներ ընդունեցաւ այս տողերս գրողը, որոնց մէջ հարցում կուղղուի իրեն, թէ ինչ ուղղութիւն պիտի բռնեն, թէ հարկ է «համաժողովին» պատուիրակութիւն մը ղրկել և այլն և այլն։ Բայց չէ՞ որ հոս ալ պատմութիւնը կը կրկնուի. 1878 թ. ալ չեզմէ՞ միեւնոյն դիմումն. և ինչ օգուտ ունեցանք։

Արթուն կենալու ժամանակն է հիմա, վասն զի Կ. Պօլսի վարչութիւններու անսկզբունք վիճաբանութիւններէն յայտնի կըլլայ, որ դարձեալ ոչինչ պիտի շահինք, եթէ զգոյշ չըլլանք։ Պէտք ենք սթափիլ, թէ աւելորդ դիմումներով, աղաչանքներով, ստորնութիւններով՝ պիտի արգահատին մեր վրայ, բայց պիտի չկարենան կամ չուզեն օգնել, եթէ մեր բնական պաշտպանը—Ռուսիան—չուզէ օգնել և պաշտպանել։

Արդէն Վեհ. Կաթողիկոսն Էջմիածնէն ըրաւ կարեւոր դիմումն այս մեծազօր պաշտպանին, բայց բաւական չէ այս։ Ցայտնի և գաղտնի դիմումներ պէտք է ընել համօրէն հայութեան ուր որ և գտնուի՝ ռուս պետութեան դեսպաններուն, հիւպատոսներուն մօտ, ուղղակի կամ անուղղակի։

Ալբանիա ունէր իր բնական պաշտպանը՝ Աւստրիան, որ և անակնկալ կերպով՝ վերջին պահուն՝ օգնեց. մեր բնական պաշտպանն ալ՝ Ռուսիոյ Ցարն է. միայն և միայն Ռուսիա կրնայ պաշտպանել մեր կեանքը, մեր պատիւը, մեր ինչքը։ Ռուսիոյ մէկ ակնարկութեան կը կարօտի հայ ազգը՝ ապահով ապագայ մը ունենալու համար Ասիական Թիւրքիոյ մէջ։

Դեռ մեր ականջներուն մէջ կը հնչեն խօսքերը Սէլզբըրիի, որ վայրկեանի մը մէջ ոչնչացուց հայ ազգին յոյսը. և բնական էր այս, վասնզի Անգլիա ի վիճակի չէ ընելու այս օգնութիւնը։ Դընի Կօշէն ի զուր վառեց Ֆրանսական ազգին սիրտը, հայուն տառապանքներուն ծեռք կարկառելու, վասն զի Ֆրանսան, որուն վրայ մինչափ յոյս էր դրուած, ունէր ուրիշ հոգեր և կարող չէր հայու վրայ մտածելու։ Կը ճանչնանք Գերմանիան...

Ռուսիոյ այս պաշտպանութիւնն ազգովին խնդրելն այնչափ կարեւոր է, որ և ոչ վայրկեան մը տատամսիլ պէտք է։ Լոնդոնի վեհաժողովին (եթէ տեղի ունենայ) դիմում մը՝ նոյնիսկ եթէ սրբ. Օրմանեանի (ինչպէս կը խորհուի) առաջնորդութեան տակ՝ պիտի ունենար առ առաւելն այս վախճանը, որ յոյսերով պիտի պարարուէր հայ ազգը. բայց ծո՜վ պիտի գործադրէ այս յոյսերը։

Կը կարծեմ թէ դեսպանախորհուրդին եղած դիմում մը այն ատեն միայն ազդեցութիւն պիտի ունենայ, երբ խնդրէինք դեսպանախորհուրդէն՝ որ մեր կեանքը, պատիւը, ինչքը յանձնուի Ռուսիոյ պետութեան հովանաւորութեան։ Ուրիշ ամեն նկատմամբ եղած դիմումներ՝ «պալատին երազանքներ» պիտի մնան...

Ունինք արդեօք մասնաւոր պատճառներ այսպէս մտածելու։

1) Վայրկեան մը միայն աչքի առջեւ բերէք՝ բալկանեան պատերազմի պատճառով ի Թիւրքիա ապաստանած թիւրք պանդուխտներն ու փախստականները, որոնք արգահատելի աղքատութեան ու մերկութեան մէջ կը ծածկեն Կ. Պօլսոյ հրապարակները։ Պատերազմէն վերջը պիտի տեղաւորուին այս փախստականները Ասիական Թիւրքիոյ հայաբնակ գաւառները։ Եւ տեսնել պէտք է այն ատեն անպաշտպան հայուն կրելիք զրկումները, հողերու յափշտակութիւններն ու հալածանքները։ Այս հեռանկարը միայն բաւական պէտք էր համարուիլ՝ ժամ մը յառաջ ապահովելու համար հայ ազգին վրայ՝ հզօր պետութեան—Ռուսիոյ—պաշտպանութիւնը։

2) Եթէ օրն օրին հետեւեցաք պատերազմական լուրերուն, ի հարկէ նկատած կըլլաք այն հակառակութիւնն, որ բոլոր աշխարհ կը տարածուէր՝ հեռագրի միջոցաւ, հայ ազգին դէմ։ Պատերազմին լուրերուն մէջ՝ կարմիր թելի մը պէս միշտ կը շարունակուէր հայու դէմ հալածանք մը։

Օր մը կը կարդայինք.

«Թէ Ասիական Թիւրքիա սպանութիւններ կը կատարուին, սուտ է, և հայերու ինտրիգներն են, որպէս զի մեծ տէրութեանց ուշադրութիւնը գրաւուի»։ Եւ այս հեռագիրը անցած էր «Պոլիտիշէ-Կօրրէսպօնդէնցէն» բոլոր օրաթերթերու։

Ուրիշ հեռագիր մը՝ իբր թէ հայ զինուորին քաջութիւնը գովելու դիտմամբ, բայց սատոր մտածութեամբ՝ Թիւրք ատելութիւնը գրգռելու համար հայուն դէմ, կը գրէր.

«Դէդէ-Աղաջի կողմերը բուլղարական բանակին երբ կամաւոր միացած հայերն անխնայ կը ջարդէին իսլամներն, Ադանայի ջարդերուն ոխն առնելու համար»։

Եւ դեռ այսպիսի նպատակաւոր հրէշային լուրերով՝ նոյն իսկ այս տագնապալի օրերուն չեն դադրիր հայու դէմ դաւաճանութիւններ սադրելէ, հապա ի՞նչ պիտի ըլլայ պատերազմէն ետքը, երբ առանց պաշտպանի մնացած հայ ազգը մատնուի քիւրդին, գըլէզին, լազին, չէրքէզին ձեռքը...

3) Այս պատերազմը նախընթաց պատերազմներէն այն տարբերութիւնն ունեցաւ, որ Եւրոպական Թիւրքիան մերկացուց՝ այսպէս ըսելու համար՝ իր գեղեցիկ զգեստէն և միայն այս զգեստին փէշակները թողուց թիւրքական ձեռքերու մէջ. աշխարհացոյց քարտէսի մը վրայ ակնարկ մը, և բաւական է ըմբռնելու համար մեր ըսածը։ Եւ ծո՜վ մերկացուց. միշտ իբր Թիւրքին սորուկը նկատուած «գեավուրը»։ Ի հարկէ այս խրողութիւն բորբոքած է թիւրք տարրին կատաղութիւնն ու գազանութիւնը քրիստոնեայ տարրին դէմ։ Չէ՞ որ «խաչն ու մահիկը» իրարու հետ չափուեցան...

Պատերազմի վերջակէտը պիտի ըլլայ սկզբնակէտը անպաշտպան քրիստոնեայ ազգերու դէմ անլուր խժդժութեանց։ Եւ որովհետեւ յոյնը, սերբը, մոնթէնեգրցին ու բուլղարն ունին իրենց պաշտպանները, այս չորսին ալ վրէժը պիտի թափի հայուն գլխուն, եթէ «արթուն չենք ըլլար» վտանգէն յառաջ հզօր պաշտպան մը տալու հայուն, որ ձանձրացած է այլեւս իր և իր անմեղներու արեան մէջ լոգանքներէն...

4) Բայց այս կենսունակ մտմտուքներու քով՝ կան ուրիշ նիւթական մտմտուքներ ալ։ Այս պատերազմն ահագին ծախքերու դուռ բացաւ, թիւրքական արդէն խախտած գանձը բոլորովին քայքայեցաւ, կործանեցաւ։ Կը հաւատանք, թէ յիսուն տարուան մէջ կարելի պիտի չըլլայ դարմանել այն դրամական վնասը, որ Թիւրքական Ֆիսկուսը կրեց։ Կրնայ երեւակայուիլ թէ ի՜նչ բռնութիւններ, ինչ կողոպուտներ, ինչ անիրաւութիւններ տեղի պիտի ունենան՝ ամեն միջոցներով—coûte que coûte—դրամ հայթայթելու։ Եւ ծո՜վ զոհ պիտի երթայ այս

ԳՐ. ԱՐԾՐՈՒՆՈՒ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Այս տարի լրանում է ոչ միայն հայոց հրապարակախօսութեան հիմնադիր Ս. Նազարեանցի ծննդեան 100-ամեակը, որի մասին մենք առիթ ունեցանք խօսելու անցած անգամ, այլ և 20-ամեակը այդ հրապարակախօսութեան առաջին ասպետի, Գրիգոր Արծրունու, որը Նազարեանցի սկսած գործը շարունակեց՝ 1872 թ. Թիֆլիսում իր հիմնած «Մշակ» թերթի մէջ։

Նազարեանի «Հիւսիսափայլը» ընդհատեց իր գոյութիւնը 1864 թւին, և ութ տարվայ ընթացքում մատաղ ազատամիտ սերունդը չունէր ոչ իր առաջնորդը, ոչ իր թերթը, որոնց բացակայութեամբ ոչ միայն կարծես լռեց մեծ պայքարը, այլ և նոյն իսկ նոր հոսանքի գրական ներկայացուցիչները զրկված էին հասարակական աշխատանքը շարունակելու հնարաւորութիւնից։

Բայց պատմական պայքարը ծնեց նոր մարտնչող, և հասարակական ասպարէզի վրա յայտնվեց Գր. Արծրունին, յայտնի գեներալ Արծրունու որդին, որի հայրը, միջոցների տէր մի մարդ և իշխանական ծագումից, գաղթելով Թիւրքիայից բնակութիւն էր հաստատել Թիֆլիսում։ Գր. Արծրունին աւարտել էր իր ուսումը Հէյդելբերգում և տիրապետում էր ոչ միայն եւրոպական լեզուներին, այլ և վայելում էր բարձր դիրք և ահագին կարողութիւն, որը և լիակատար հնարաւորութիւն տուեց նրան նուիրաբերել իրան իր հասարակական կոչմանը։

Հրապարակախօս՝ բառիս բուն իմաստով, եւրոպական մտքով, սկսելով և աւարտելով իր 20-ամեայ հասարակական գործունէութիւնը «իր սրտի արիւնով և իր նեարդերի հիւթով», Գր. Արծրունին, հայկական այդ Բերնէն, բարձրացրեց ամբողջ սերունդի «հրապարակախօսի ձայնը», վերստեղծեց և հաստատուն հիմքերի վրա դրեց նոր հոսանքը, որին վիճակված էր յետագայում վճռական դեր խաղալ հայ հասարակութեան պատմական կերպարանափոխութեան մէջ։

Այդ հոսանքը, որ սկսված էր Նազարեանցի ու իր «Հիւսիսափայլի» հետ միասին, Արծրունու և իր «Մշակ» թերթի ժամանակ ընդարձակ չափեր և ազդեցիկ զարկ առաւ։

Նազարեանցի մի փոքր վերացական ազատամտութիւնը, իր գաղափարական արտայայտութեան նախնական շրջանում, Արծրունու մօտ դարձաւ րէալ, բուրժուազական դեմօկրատիզմ, որի նոր, խարազանող սկզբունքներով նա ուսումնասիրում էր հայ հասարակութեան նահապետական միջավայրի բոլոր մութ կողմերը։ Եռանդոտ, շիտակ և բանկվող, Արծրունին նետվեց այդ միջավայրի խորքը, ակօսելով և սերմանելով հայ կեանքի անդաստանը 20 երկար տարիներ շարունակ։ Այդ սկզբունքները մենք արդէն բնորոշել ենք Ս. Նազարեանցի մասին գրած յօդուածիս մէջ։

Այդ յամառ պայքարը Արծրունին մղում էր ամբողջովին նուիրվելով հրապարակախօսական գործունէութեան, հասարակական աշխատանքին զոհաբերելով իր բոլոր նիւթական, ֆիզիկական, բարոյական և մտաւոր ոյժերը։ Ստեղծեց նա ընդարձակ, եռուն ասպարէզ հասարակական գործունէութեան, որտեղ վճռվեց հայ հասարակութեան կուլտուրական ճակատագիրը և որոշվեց նրա յետագայ պատմական ուղին։

XVIII դարի ֆրանսիական «լուսաւորիչներին», աւատականութեան և կղերականութեան դէմ մաքառող նորածին բուրժուազիայի առաջին իդէօլօգների նման. նման անցեալ դարի 40-ական թւականների ռուսական արեւմտականների, որոնք հանդէս էին գալիս սլաւօնասէրների դէմ. նման նրանց, որոնք ստեղծեցին բուրժուազական կուլտուրա Արեւմտեան Եւրոպայում և Ռուսաստանում, հայկական ազատամիտ-առաջադիմականները, յանձին Նազարեանցի, Արծրունու և սրանց համախոհների, ստեղծեցին միևնոյն մտաւոր կուլտուրան հայ հասարակութեան մէջ։ Սերունդները անցան այդ կուլտուրայի բովի միջից, և մի քանի տասնեակ տարիների ժամանակամիջոցում ամբողջ հայ հասարակութիւնը վերադաստիարակվեց ժամանակակից լուսաւորութեան սկզբունքներով։

Այդ հոսանքը, անկասկած, գաղափարական ձեւակերպումն էր երկրի մէջ, իսկ մասնաւորապէս նաև հայ հասարակութեան մէջ, սկսված տնտեսական յեղաշրջման և նախանշան այդ հասարակութեան մէջ նոր, լուսաւոր տարրի՝ հայ բուրժուազիայի աշխարհ գալուն։

Ազատամիտ էր ինդուստրիական և առևտրական ընդարձակ և ազատ ձեռնարկութիւնների ձգտող կապիտալիզմը, որպէս նոր տնտեսական կազմ, մանր արդիւնաբերութեան և համքարական կազմակերպութիւնների յետադէմ անշարժութեան հանդէպ։ Ազատամիտ էր նոյնպէս կապիտալիզմի գաղափարական արտայայտութիւնը, նոր սօցիալական արտօնութիւնների կօդէքսը, որը սերունդի հասարակական գիտակցութեան մէջ մտցրեց հասարակական կեանքի նոր ձեւերի մասին հասկացողութիւններ, որոնք պատմական իրաւունք ձեռք բերեցին և դարձան ընդդիմադիր՝ հին, նահապետական աշխարհհայեացքին։

Եթէ լիբերալ կապիտալիզմի առաջին պիօնէրները հանդիսացան նախ և առաջ հայ հասարակութեան այն տարրերը, որոնք նիւթական միջոցներ ունէին, ինտելլեկտուալ-սօցիալական շրջանում, կրօնական-նահապետական կենցաղի անձուկ շրջանակից դէպի լայն հորիզոններ ձգտող ազատամիտ սկզբունքների պիօներներ հանդիսացան այդ տարրերի մտաւոր ներկայացուցիչները՝ նորածին բուրժուազիայի իդէօլօգները։ Լուսաւորութեան ձգտումով, կապիտալիզմի և բուրժուազիայի այդ conditio sine qua non-ը, բնորոշվում է այդ դարագլխի հասարակական կեանքը։ Նա շարունակվում է յետագայումն էլ, ըստ որում ծառայելով տեխնիքական կրթութեանը, խոշոր ինդուստրիային, նախորդեց գաղափարական կրթութիւնը՝ ծառայելով բուրժուազական քաղաքակրթութեանը, որպէս առաջադիմութեան պատմական վարինների։

Այսպիսով, 50-ական թւականներից, Նազարեանից սկսվեց և Արծրունով հաստատվեց հայ հասարակութեան մէջ բուրժուազական-կուլտուրական հոսանքը, այդ հասարակութեան քաղաքացիական կեանքի շրջանակներում, որ ստեղծեց հայ ազատամիտ կուսակցութիւնը իր «Մշակ» օրգանով։ Այդ կուսակցութիւնից յետագայում գնացին ճիւղաւորութիւններ աջ ու ձախ, որոնց մասին մենք ներկայումս չենք խօսելու։

Նոյն շրջանում, մի ուրիշ հրապարակախօսի՝ Մ. Նալբանդեանի գործունէութեամբ սկսվեց հայ հասարակութեան մէջ տնտեսական ժողովրդական հոսանքը, որ տեւում է մինչև մեր օրերը, մի քանի՝ ժամանակի և հանգամանքներին յատուկ՝ փոփոխութիւններով։

Սակայն դրա մասին էլ մի ուրիշ անգամ։

Այդ երկու հոսանքներով բնորոշվում և սպառվում է, մինչև վերջին տասնամեակի սկիզբը, ռուսահայերի մտաւոր վերածնութեան ամբողջ էպօխան և նրանց հասարակական միտքը, որի ամենավառ ներկայացուցիչը, հրապարակախօսը և պարագլուխը եղաւ Գր. Արծրունին, որը աւանդեց սերունդին կուլտուրայի դրօշակն ու այն բոլոր նուաճումները, որոնց հասել էր նա յամառ ու տոկուն աշխատանքի գնով, հասարակական աշխատանքին զոհաբերած իր ծանր ու կարճատեւ կեանքի գնով։

(«Каспій») Ե. Պ.

ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ ԵՒ «ՄՇԱԿ»

(Մահվան 20-ամեակի առիթով)

Ամեն տարի, երբ դեկտ. 19-ը մօտենում է, սիրտս սկսում է բաբախել, մազերս փշաքաղվում են և մարմինս սարսռում է… քանի որ այդ օրը կնքեց իր մահկանացուն մեր մեծ հրապարակախօսը, մեր մեծ ուսուցիչը, մեր հայ եւրոպացին՝ Գրիգոր Արծրունին…

Դեկտ. 19-ին, այո, բնութիւնը խլեց մեզանից մեր ամենաթանգագին, մեր անգուգական անդամին, որը ամբողջ 30 տարի մարմին և արիւն դարձած՝ կեանք ու կարողութիւն ուրացած՝ անխոնջ կերպով աշխատում էր յօգուտ և ի պայծառութիւն իր ազգի, իր հայրենիքի, լուսաւոր գաղափարներ տարածելով հայ խաւար մթնոլորտում և ինքնաճանաչութեան ուղիի վրա բերելով հայ ժողովրդին…

Ուղիղ 20 տարի է անցել այդ մեծ մարդու մահվան օրից, բայց դեռ ես իմ սենեակում պահած եմ այն յայտարարութիւնը սև շրջանակով պատած և «Մշակի» խմբագրութեան կողմից հրատարակած դեկտ. 22 ին՝ մեծ հրապարակախօսի մահվան մասին։ Ահա դրա բովանդակութիւնը. «Գրիգոր Արծրունու մահվան սուգի պատճառով, այսօր, երեքշաբթի, դեկտ. 22 ին, սովորական օրը՝ «Մշակի» համարը լոյս չի տեսնի։ «Մշակի» յաջորդ համարը ամբողջովին նուիրված կը լինի Գրիգոր Արծրունու յիշատակին։ Յայտարարում ենք ի գիտութեան հասարակութեան, որ Գրիգոր Արծրունու թաղումը կը լինի կիրակի օր, դեկտեմբերի 27-ին»։

Դա սիրտ կտրատող մի յայտարարութիւն էր*), որ շատերի աչքից արտասուք քամեց…

*) Այդպիսի մի ապագրված յայտարարութիւն էլ Երևանի կարգադրիչ յանձնաժողովը ցրեց ժողովրդի մէջ հետեւեալ բովանդակութեամբ. «Կարգադրիչ յանձնաժողովը պատիւ ունի խնդրել ձեզ ներկայ լինել «Մշակի» խմբագրի՝ անմոռանալի Գ. Արծրունու համար կատարվելիք հոգեհանգստին, որ տեղի է ունենալու ամսիս 27-ին, կիրակի օր, առաւ. ժամը 11-ին, տեղիս ս. Պօղոս և Պետրոս եկեղեցիներում»։ Գ. Ս.

Կարդում եմ այդ գուժկան յայտարարութիւնը և չեմ հաւատում իմ աչքերին… դարձեալ կարդում եմ… Երազ է, ինչ է,— մտածում եմ և մեքենաբար բացագանչում. «Երէկ չէր, որ կար պինդ հսկայ կաղնին»… Գլուխս շրջվում է և վշտի դառնութիւնը համակում է սիրտս…

Եւ այդպիսով դեկտ. 19-ը ինձ համար մի անմոռանալի օր մնաց, անմոռանալի իր տխուր արտայայտութեամբ, իր պատմական անհեթեթութեամբ, որովհետև այդ օրը մեռաւ իմ մեծ ուսուցիչը, իմ պաշտելին…

Նա մեռաւ, բայց նրա գործը մնաց անմահ, որը ամբողջ 20 տարի անցնելուց յետոյ դեռ աճում է և փարթամանում։ Նա մեռաւ, բայց նրա ցանած սերմերը՝ սփռված հայի խոպան անդաստանում՝ իրանց թանգագին պտուղներն են տալիս և հետզհետէ մխիթարում հայի դառնացած սիրտը։

Մեռաւ Գրիգոր Արծրունին, սակայն նա իր թողած գործով, իր աւանդով, իր հիմնած «Հայի-Մշակով» մնաց անմահ մեզ համար։ Այդ տեսակէտից ես համարձակ կարող եմ ասել, որ Գրիգոր Արծրունին իր անմահ գործով, իր «Մշակով» միշտ կենդանի է մեր մէջ… Այժմ էլ ինձ թւում է, որ նա, ահա, քայլում է դէպի առաջ, առաջադիմութեան ուղիով, և մենք՝ նրա աշակերտները, նրա աշխատակիցները, նրա մերձաւորներն ու բարեկամները՝ խմբովին քայլ առ քայլ հետեւում ենք նրան…

Այժմ էլ թւում է, որ ամեն ժամանակ, երբ բացվում է «Մշակը» հայ-ընթերցողի առաջ, նրա հիմնադրի դէմքը երեւում է այդ թերթի ծալքերում…

Ապացոյց, որ նրա գործն անմահ է և ծաղկում է հետզհետէ, «Մշակի» երկրորդ շրջանի յարատեւութիւնը, նրա ամուր հաւատը դէպի հայ ժողովուրդը, որ իր մխիթարութիւնը յանձին անմահ Արծրունու գտնում է նրա հիմնած թերթի էջերում…

Այո, նա կենդանի է և կը մնայ մեզ համար և այսուհետև՝ մինչև մեր մահվան րոպէները, եթէ մենք մոռացած ամեն մի միշտ, մոռացած մեր անձնական գծուծ հաշիւները, մեր սեփական եսը և մեր ասիական բիրտ հասկացողութիւնները, ձեռք ձեռքի տուած, նիւթ տանք նրա գործին և ընթանանք այն ուղիղ ճանապարհով, որ մեր մեծ հրապարակախօսը ընդգծեց մեզ համար, հայ հասարակութեան մտաւոր զարգացման և ազգային-բարոյական շահերի տեսակէտից…

Եւ այսօր, նրա մահվան 20-ամեայ տարեդարձին, նորից իմ գլուխը խոնարհեցնում եմ Գրիգոր Արծրունու աճիւնի առաջ… Թող իմ համբոյրիս հետ երկու կաթիլ արտասուքներս թրջեն այն թումբը, որի կրծքում հանգչում է իմ թանգագին ուսուցչի աճիւնը…

Յաւիտեան հանգիստ լինի այդ աճիւնը…

Գ. Սինանեան

Նոր-Բայազէտ

ՄԻ ՀԱՄԵՄՎԱԾ ԹԵՐԹԻԿ ԻՄ ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՑ

Գրիգոր Արծրունին Կոճորիում Սունդուկեանի մօտ

Հանդիսաւոր գնացքը անցաւ բաղի միջով, պատմական թթեան ծառի տակ, բարձրացաւ երկրորդ յարկի պատշգամբը ու, կոֆէի սպասելով, խմբերի բաժանվեց։

Եօվանէն (ոչ Ժիպրին) ճիւղերի վրա աճում էր չարգեանի. Նրա մօտ նստած էր Եւանգուլը՝ Թառը ձեռքին՝ ու երգում էր չարգեանի թափշուրմէն՝ «Մայխոս վարդման փուրշինըլման»… Նրանց մօտ խմբվել էին ուստաբաշի-Եագօրը ու լօթի-Շաշօն, Սունդուկեանի մօրեղբայրները։

Միւս տեղ կանգնած էին Սունդուկեանը և Արծրունին, շրջապատված Փաքէ քոյրերից, որոնցից Լիզան Սունդուկեանի նման սիրում էր հանաքներ։ Նրանց մօտ էր գիժ-Վանօն, ժպիտը շրթունքներին, պատրաստ ամեն րոպէ մի հակացենզուրական խօսք ասելու։ Հանաքներն ու կալամբուրները անչափ էին։ Խօսում էին ֆրանսերէն։ Արծրունին իրան չափազանց ազատ էր զգում և շատ լաւ էր տրամադրված…

— Կոֆէից յետոյ՝ անմիջապէս կը սկսենք կարդալ պիէսը,— ասաց Սունդուկեանը։

— Իսկ դուք, օրիորդներ, դուք ինչով կը զբաղվէք ընթերցանութեան ժամանակ. չէ՞ որ դուք հայերէն չը գիտէք,— ասաց Արծրունին։

— Օօ՜ անհոգ եղէք, պ. Արծրունի, մենք մեզ համար զբաղմունք կը գտնենք։ Ա՛յ, կը վերցնենք գիժ-Վանօյին, կերթանք այգու խորքը, կը կանչենք միւս Վանօյին ու ֆանտ կը խաղանք։ Գիժ-Վանօյի հանաքները մեզ անչափ ուրախութիւն են պատճառում։

Գիժ-Վանօն ոտքի վրա օրօրվում էր։ Նա լսում էր, որ օրիորդ Լիզան կրկնում է նրա անունը, բայց չէր հասկանում, թէ ի՛նչ է ասում։

— Լիզա ջան,— ասաց նա հայերէն,— արի գնանք Օրթաճալա ես ու դուն մենակ։

Արծրունին աչքերը չռեց…

Լիզան դիմեց Սունդուկեանին, խնդրելով թարգմանել։

— Չէ, չէ, Գաբրիէլ ջան, չասես։ Նա տաս անգամ իմ անունը տուեց, ես չիմացայ՝ ինչ է ասում, նա կի իմ ասածն ուզում է իմանայ։

Քոյրերը երբ իմացան թարգմանութիւնը, ընկան նրա ետևից ու սկսեցին նրան ծեծել։

— Օրիորդներ, ափսոս են ձեր ձեռիկները. նրանք կը ցաւեն, իսկ ինձ ոչինչ չի լինի։

Պատշգամբի մի ծայրում, իմ դիմացը կանգնած էր օրիորդ Ս…ն ու ամենևին չէր մասնակցում օրիորդների խօսակցութեանը, թէպէտ ազատ խօսում էր ֆրանսերէն։

— Դուք մենակ էք, Վանօ,— ասաց նա ինձ մօտենալով,— ես էլ մենակ եմ. գնանք այգին, անցնենք…

Եւ չը սպասելով իմ պատասխանին, անց կացրեց ձեռքը թևիս մէջ, և մի քանի րոպէից յետոյ մենք այգու խորքումն էինք։

— Այդ ինչ էք կարդում դուք գիշերները, որ մեր քունը խանգարում էք։

— Շէքսպիրը։

— Վերևի պատշգամբի վրա այնտեղն էք նստում, որ մօտ է իմ պատուհանին։ Դուք իմ քունը խանգարում էք, անտանելի մարդ։

— Մի՞թէ, օրիորդ… Իսկ ես դիտմամբ այնտեղ նստում էի, ձեր պատուհանին մօտ՝ ինձ թւում էր, որ դուք լսում էք իմ ընթերցանութիւնը…

— Ի՞նչպէս էք ասում. «Լինել թէ չը լինել»… Դէհ, խնդրում եմ, արտասանեցէք այդ մօնօլօգը…

— Ի՞նչպէս, օրիորդ, առանց գրքի…

բռնութիւններու, կողոպուտներու, անիրաւութիւններու…

Պատասխանը յայտնի է…։ Արդէն երբեք դադրած չէին այս բռնութիւնները։ Այսօ՛ր հրս Մուշէն թէ Սղերդէն (որոշ չեմ յիշեր) քաշուած հեռագիր մը կը հաստատէր մեր՝ երբ պարզ գուշակութիւն բառնէր «Տէրութիւնը,—կըսէր հեռագիրը,—հայ ազգէն կը պահանջէ կարեւոր գումար մը իբր ծախք դատաստանի՝ այն անձանց համար, որ սահմանադրութեան հաստատուելովը՝ արձակուած էին բանտերէ…»։ «Թիւրքական արդարութեան» այս կլասիկ նմոյշը շատ պիտի նուաղի ապագայ արդարութեան նմոյշներու քով։

Ցաւալին հոն է, որ արդէն ներքին երկպառակութեան հետեւանօք ալ շատցած է՝ հայ տարրին դէմ գրգռութիւնը։

Սահմանադրութեան հաստատուելու վայրկեանէն՝ դաշնակցականք կը պնդէին, որ իրենց գոնէ գործակցութեամբը եկաւ Պաբլիզէն սահմանադրութիւնը։ Եւ հին-թիւրքերը նշանակեցին՝ հայու հաշուետետրին պահանջքի կողմը այս մեծ ջարդարանութիւնը։ Հազիւ թէ Ջալաջախուեցաւ երիտասարդ թիւրքերու իշխանութիւնը, և ահա Հալաճեան բանտ նետուեցաւ… Ո՞վ կրնայ գուշակել ապագան։

Այս ամեն հեռաւոր չարիքներուն դարմանը կանխաւ մտածել ու պատրաստել պիտի նշանակէ «քաղաքական նախազգուշութիւն» և «քաղաքական հասունութիւն»։ Հերիք է, որ գրեթէ 30 տարի քշուեցանք մնոտի յոյսերէ և ահագին արեան լճերու մէջ լուացինք մեր երազներն ու ցնորքները։ Իրական քաղաքականութիւնն՝ իրականալի դարմաններ գտնելու վրայ է. և այս «իրականալի դարմանները» կը տեսնեմ միայն և միայն մեր բնական պաշտպանին՝ Ռուսիոյ պետութեան կրկնարծուին թևերուն տակ։

Թաթուլ Վանանդացի

ԳՐ. ԱՐԾՐՈՒՆՈՒ ՄԱՀՎԱՆ 20-ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԻԹՈՎ

(Իմ յիշողութիւններից)

Գրիգոր Արծրունուն, թէև ոչ անձամբ, բայց ճանաչում էի դեռ նրա երիտասարդական, վաղուցուն օրերից, երբ նա Հէյդելբերգի ուսանող էր և աշխատակցում էր Ստեփանոս Ստեփանէի (Խորէն եպ. Ստեփանէ) հրատարակած «Հայկական Աշխարհ» ամսաթերթին։ Մինչև անգամ մի զուգադիպութիւն էր պատահել. իմ մի թարգմանութիւնը (Վիկտոր Հիւգօյի «Կլօդ Գիօ» վէպիկը) տպագրվեց «Հայկական Աշխարհում» Արծրունու «Կանանց հարցի մասին» խորագրով յօդուածի հետ մի համարում՝ 1868—9 թ. սեպտ.-հոկտեմբերի համարում։ Իսկ Արծրունու հետ անձամբ տեսնվեցի և ծանօթացայ 1880 թ.։ Ես համոզված եմ, որ ով մի անգամ իր կեանքի մէջ տեսել է Արծրունուն և խօսել նրա հետ, երբեք չի ջնջվի նրա յիշողութիւնից այն զօրեղ տպաւորութիւնը, որը թողնում էր Արծրունու արտայայտիչ, խելացի դէմքը և խօսելու համոզիչ ու վստահ ոճը։

1880 թւին՝ ռուս-թիւրքական պատերազմը դադարելու յաջորդ տարին էր։ Ամբողջ Կովկասի հայերը ուշադրութեամբ հետևում էին պարբերական մամուլին, նամանաւանդ «Մշակին», սպասելով թէ ինչ վախճան կունենայ չարաբաստիկ «հայկական հարցը», որից կախված էր Թիւրքահայաստանի վիճակի որոշումը։ Այդ թւականի յուլիս ամսին գնացել էի Թիֆլիս։ Թէև եղանակը սաստիկ տաք էր, բայց այնու ամենայնիւ ուշադրութիւն չը դարձրի, և երկրորդ օրը գնացի Ալէքսանդր Բիզմիշեանի մօտ և յանձնեցի նրան հանգուցեալ ամուսնուս՝ Աստուածատուր Կաճկաճեանի՝ նրան գրած նամակը։ Պ. Բիզմիշեանը, ամուսնուս դասընկերն էր եղած Լազարեան ճեմարանում աշակերտելու ժամանակ։ Ա. Բիզմիշեանը վերին աստիճանի քաղաքավարութեամբ ընդունեց ինձ, բայց երբ նամակը կարդաց, ուր գրված էր առաջնորդել ինձ Արծրունու մօտ, ասաց.

— Թէև իմ յարաբերութիւնը մասամբ լարված է Գրիգորի հետ, բայց և այնպէս ձեզ հետ վաղը ժամը 2-ին կը գամ։

Երկրորդ օրը պ. Բիզմիշեանը առաջնորդեց ինձ Արծրունու մօտ։

Տէր իմ Աստուած, ինչպէս էր այն ժամանակ իմ երիտասարդական սիրտը անհամբերութիւնից բաբախում, երբ րոպէ առ րոպէ սպասում էի տեսնել այն մարդուն, որի հուժկու ձայնը հայ պարբերական մամուլի մէջ ահագին աղմուկ և իրարանցումն էր առաջ բերել, կրօնի անխտրութեան պայքարը մղելով։

Եկանք Արծրունու մօտ։ Այն ժամանակ քարվանսարան դեռ ծախված չէր, և նա ապրում էր պարտէզի միջի հոյակապ շէնութեան մէջ, իսկ խմբագրատունը տեղաւորված էր նոյն քարվանսարայի մի փոքրիկ բնակարանում։ Մենք գնացինք խմբագրատուն։ Զանգահարեցինք։ Դուռը բացվեց, և մեզ դիմաւորեց մի փոքրահասակ, խոժոռ դիմագծերով անձնաւորութիւն ու ամենայն քաղաքավարութեամբ ներս հրաւիրեց։ Ա. Բիզմիշեանը իսկոյն բացագանչեց.

— Ա՜… Գրիգոր, բարև քեզ։

Ինչ ասել կուզէ, որ իսկոյն իմացայ, թէ դա Արծրունին է։ Ներկայացայ և յանձնեցի ամուսնուս՝ նրան գրած նամակը։

Արծրունին՝ Մօսկվայի համալսարանի ուսանող եղած ժամանակ՝ ամուսնուս մօտիկ ընկերներից մէկն էր եղած։ Երկուսն էլ մինչև կեանքների վերջը չը դաւաճանեցին ընկերական սուրբ սկզբունքներին։ Ամուսինս միշտ Արծրունուն «արթուն պահապան հայ ազգի» էր անուանում։ Նամակը անմիջապէս սկսեց կարդալ, իսկ ես՝ այդ միջոցին ապշած նայում էի նրա դէմքին և մտածում.

«Այսպիսի փոքրիկ մարդու մէջ այդքան մեծ խելք, եռանդ և կամքի հաստատութիւն»։

Կարդալը վերջացնելուց յետոյ ասաց.

— Շատ ուրախ եմ ձեզ հետ ծանօթանալուս և շնորհակալ եմ իմ ընկեր Աստուածատուրից, որ ինձ չէ մոռացել*)։

— Մի՞թէ կարելի է ձեզ մոռանալ,—պատասխանեցի,—մոռանալ ձեզ՝ կը նշանակէ խլացնել իր մէջ ճշմարտութեան ձայնը և առաջադիմական սկզբունքները։ Ընդհակառակը, ձեզ լսել, ձեզ հետ անձամբ ծանօթանալ՝ ահա մեր ամենքի փափագը։

Խօսքը անցաւ օրվայ հարցերին։ Խօսում էինք՝ գլխաւորապէս՝ այն ժամանակ շատ մեծ յոյսեր խոստացող՝ Թիւրքիայում ռեֆօրմներ մտցնելու մասին։ Այդ խօսակցութեան ժամանակ Արծրունին սկսեց ոգևորվել, աչքերը փայլեցին, և նա՝ հոգեկան յուզմունքի ազդեցութեան տակ և համոզիչ ձայնով ասաց.

— Չեմ հասկանում, թէ ինչ կարիք կայ, որ պահպանողական օրգան «Մեղու Հայաստանին» ներկայ ճգնաժամին՝ ազգութեան թեւին վերաբերեալ խնդրին ճիգն է թափում կրօնական կերպարանք տալու։ Չէ՞ որ Թիւրքիային ռեֆօրմներ տալու համար հայերի թիւն է նշանակութիւն ունենալու, այլ ո՛չ թէ կրօնը։ Ուրեմն հարկաւոր է առանց կրօնի խտրութեան՝ միանալ, մեծ թիւ կազմել, որ միւս փոքր ազգութիւններին նման՝ ինքնավարութիւն տրվի և մեզ։ Իսկ «Մեղուն» պնդում է, թէ հայը նա է, ով կրօնով լուսաւորչական է։ Ինձ զարմացնում է այդ տեսակ նեղ հայեացքը ազգայնութեան խնդրի վերաբերեալ։

Մեր այդ խօսակցութեան ժամանակ, սենեակի մութ անկիւնում լուռ նստած էր կապոյտ ակնոցաւոր, սև միրուքով, միջահասակ մի պարոն, որին կարծես մեր խօսակցութեան նիւթը բոլորովին անծանօթ լինէր։ Թէև ներս մտնելիս Արծրունին ծանօթացրեց ինձ այն պարոնի հետ, բայց այնքան շփոթված էի, որ ազգանունը լաւ չըլսեցի։ Բացի վերոյիշեալ պարոնից, կար և մի ուրիշ բարձրահասակ, հաճելի դէմքով երիտասարդ, որը երբեմն մասնակցում էր մեր խօսակցութեանը։

Հրաժեշտի ողջոյն տալուց, Արծրունին ասաց.

— Տիկին, Մարիամը շատ պիտի ցաւէ, որ տանը չէր։

Փողոցում Ա. Բիզմիշեանը ասաց.

— Գիտէք ով էր Արծրունու մօտ այն ակնոցաւոր մարդը. նա Րաֆֆին էր։

Այդ անունը ցնցեց ինձ. երես առ երես տեսնել այն ոգևորութեան ժամանակը «Խենթի» հեղինակին և չը խօսել հետը՝ այդ առնուազն իմ կողմից յանցանք համարեցի։

— Իսկ երիտասարդ պարոնն ով էր,— հարցրի ես։

— Նա Յովհ. Տէր-Մարկոսեանն էր, «Մշակի» աշխատակիցներից մէկը։

Այո՛, թէև այն օրվանից տասնեակ տարիներ են անցել, բայց Րաֆֆու անունը շատ և շատ փայլեց «Մշակի» էջերում և անմահացաւ հայ գրականութեան մէջ, իսկ Յ. Տէր-Մարկոսեանը մնաց անդաւաճան «հաւատարիմ ծառայ» և մշակ՝ Արծրունու հիմնած «Մշակի»։ Նա միշտ եղել է «Մշակի» ամուր նեցուկներից մէկը և անխոնջ աշխատակիցը՝ նրա 40-ամեայ փշալից և բազմաւոր կեանքի ընթացքում։

Փոքր ինչ շեղվեցի յիշողութիւններիս կարգից։

Երկրորդ օրը Արծրունին եկաւ ինձ մօտ փոխ-այցելութեան և յայտնեց, թէ տիկին Մարիամը ցանկանում է ինձ հետ ծանօթանալ, և խնդրեց իրանց մօտ գնալ։

Մի քանի օրից յետոյ՝ հանգուցեալ օր. Ն. Տէր-Մարկոսեանի հետ (յետոյ տիկին Միրզոյեան) գնացինք տիկ. Մարիամին այցելութեան։

Հանգուցեալ տիկինը ինձ վրա չափազանց նպաստաւոր տպաւորութիւն թողեց, իբրև խելացի և Արծրունու ուղղութեանն ու գաղափարներին համապատասխանող կին։

Սեղանը պատրաստ էր բացօթեայ այգու մէջ. ներկայ էր և Րաֆֆին։ Հէնց այդ ժա-

*) Այդ նշանաւոր խօսքերը նա կրկնել էր իր մահվանից երկու օր առաջ եա։

— Լաւ, լաւ։ Գիտեմ, որ անգիր գիտէք, անցեալ օրը դուք արտասանեցիք Սունդուկեանի առաջ, և նա շատ հաւանեց։

Ես արտասանեցի Համլէտի մօնօլօգը։ Երբ նա վերջացաւ, ես օրիորդի աչքերին նայելով ասում էի. «Լինել թէ չը լինել. ահա այս հարցը ձեզ եմ առաջարկում»...

— Պարոն, պարոն,—կանչում էր ինձ Աւգուստեան,—պարոնս խնդրում է գալ ու կարգալ պիէսան... Աստուած իմ,—բացականչեց նա վախեցած,—այդ որտեղ էք կանգնել օրիորդի հետ, այդ կատաղի շան մօտ. բայց չը վախէնէք. մնացէք այդպէս՝ մինչև այգեպանին կանչեմ...

Համլէտի ու մեր լինել թէ չը լինելը այնչափ մեզ գրաւել էր, որ մենք չէինք նկատել, որ բոլորովին մօտեցել ենք այգեպանի՝ շղթայով կապած կատաղի շանը. բայց բարի անասունը մեծ համակրութեամբ վերաբերվեց մեր «լինել թէ չը լինելուն» ու մեր առաջ կանգնած՝ նայում էր մեզ, պոչը այս կողմ այն կողմը գցելով, որ նրա ներողամտութեան նշանն էր... Օրիորդը մեկնեց շանը իր ձեռքը, որը անասունը սկսեց լիզել... Այդ օրից հաւատարիմ բարեկամներ էինք մենք՝ օրիորդ Ս., ես և շունը։ Հասսաը (շան անունն է) երբէք մեզ չը դաւաճանեց։ Ի՞նչ էինք խօսում... ով կարող է իմանալ ու յիշել. քննադատում էինք Շիլլերի Լուիզային, կամքից զուրկ Դօն-Կարլոսին, ազատամիտ մարկիզ Պօզային, Շէքսպիրի Օֆէլիային ու ճակատագրական «լինել թէ չը լինելը»։

— Վանո, Վանո,—կանչում էր Գաբրիէլը,—արի սկսենք, արի կարդա պիէսը։

Երկուսս էլ թև թևի տուած վազեցինք դէպի պատշգամբը. Գաբրիէլը մի հայեացք գցեց մեզ վրա... Դա նրա այն հայեացքներից մէկն էր, որոնցով նա թափանցում էր մարդու սրտի խորքը և կարդում էր մարդկանց միտքը...

Շարվեցինք սեղանի շուրջը. ես սկսեցի.

— «Համեցէք, համեցէք... Այ, Տէրը բարի տայ քեզ, բատօնօ ջան, ջափա քաշեցիր»։

Արծրունին լսում էր մեծ ուշադրութեամբ, ամենքը լուռ էին ու նայում էին մէկ Սունդուկեանին, մէկ Արծրունուն, որի դէմքը այնքան արտայայտում էր նրա սրտի յուզմունքը, որ մօնօկլը անդադար ընկնում էր նրա աչքից։

Արծրունու տրամադրութեանը հաղորդակից եղան ամենքը։ Ֆրանսուհիները՝ լուռ՝ նրա աչքերին էին նայում... Ժիժ-Վանօն, որ ժիժ էր, նա էլ կարծես մոռացել էր իր Շառլոտը ու ուշադրութեամբ լսում էր ընթերցանութիւնը... Փոքրիկ Նինան, նստած էր մօր՝ տ. Սունդուկեանի մօտ, ձեռներ ծալել, դարսել էր ծնկների վրա ու իր խելացի հայեացքը տնկել էր Արծրունու դէմքին։

Առաջին արարուածը վերջացաւ։ Ամենքը լսում էին, լսում էր և Սունդուկեանը, բայց շուտով նա դիմեց Արծրունուն։

— Ի՞նչ կասէք, պ. Արծրունի...

— Տեսնենք շարունակութիւնը...

Ես հանգստանում էի, ամենքը լսում էին, չը լսեց միայն տ. Սօֆիան։ Նա մի նկատողութիւն արեց գործող կանանցից մէկի մասին, ու Սունդուկեանը մի փոքր վիճելուց յետոյ՝ ընդունեց տիկնոջ նկատողութիւնն ու գրեց իր տետրակի մէջ։ Այսպիսի նկատողութիւններ տ. Սօֆիան անդադար անում էր, ու Գաբրիէլը, որ միւսների կարծիքները ամենախիստ կրիտիկայի էր ենթարկում, տիկնոջ նկատողութիւնները գրեթէ անփոփոխ ընդունում էր, մանաւանդ եթէ նրանք կանանց տիպերի մասին էին...

Ընթերցանութիւնը վերջացաւ։ Ալէքսանդր Մարմարօվը ամբողջովին գրաւել էր Արծրունու ուշադրութիւնը։

— Դարձեալ այդպիսի մի երիտասարդ, որ նոյն Բարսեղն է, նոյն Դարչօն է, նոյն Զամբախօվն է, նոյն Արութինն է։ Միքայէլը փալասի կտոր, նոյնը Անանին, նոյնը Մասիսեանցը, Մարմարօվը փոքր երկրպագու է Գ. Սունդուկեան, ապա մեր կեանքի մէջ միթէ չը կայ մի այնպիսի երիտասարդ, որ ոտնակոխ անէր դարաւոր նախապաշարմունքները, ընդդէմ գնար և ծնողների կամքին, և՛ հասարակութեան բամբասանքներին, հաստատ կանգնէր իր սեփական ոտքերի վրա, որ հակառակ ամենքի կարծիքների՝ առնէր իր սիրած էակի ձեռքը և հանէր նրան խաւար շրջանից՝ Թող դա լինէր օրիորդ կամ ամուսնացած կին, միևնոյն է։ Միթէ չը կայ մի այնպիսին, որ համարձակ ասէր, թէ կինը նոյնպէս մարդ է, այլ ոչ ստրուկ, որ ինքը ունի է ոչ թէ նրա համար, որ հպատակվի ծերերին, որոնց ուղեղը արդէն սպառվել է, այլ ինքը պէտք է նրանց քարոզէ ու սովորեցնէ։ Միթէ չը կայ մի այնպիսին, որ այդ բոլորին համարձակ ասէր՝ «ինձ մի ուսուցանէք, այլ ուսէք ինձանից. այդպէս հարկաւոր է. ես ձեզանից բարձր եմ։ Ես անքուն գիշերներ եմ անցկացրել ուսանելու համար... Այժմ եկել եմ ձեզ ուղին ցոյց տալու. դուք իմ ուղիով պէտք է ընթանաք, այլ ոչ ես ձեր ուղիով... Դուք աչքեր ունէք, նայեցէք և տեսէք. ինձ մօտ է լոյսը, իսկ ձեզ մօտ՝ խաւարը. ձերը անցեալն է, իմը ներկան ու ապագան. հետևեցէք ինձ, ես ձեզ կը տանեմ դէպի լոյսը, դէպի ճշմարտութիւնը, դէպի առաջադիմութիւնը, ես պէտք է ոչնչացնեմ ձեր խաւար պետութիւնը, որի մէջ կաշկանդված են մայրը, աղջիկը, որդին, կինը, հարսը, երեխաները...»։

Ամենքը լսում էին։ Սունդուկեանը երկար ժամանակ նայում էր Արծրունու երեսին։

— Պ. Արծրունի, ես սպասում էի լսել ձեր կարծիքը ներկայ պիէսայի մասին, բայց դուք ոչինչ չասացիք։ Դուք կամենում էք իմ գրուածքի մէջ տեսնել մի իդէալական երիտասարդ. ես նոյնպէս ուզում եմ... ես նրան փնտռում եմ, վաղուց եմ փնտռում, բայց չեմ գտնում։ Իսկ այն, ինչ որ չը կայ կամ գուցէ և կայ, բայց ես չեմ գտել, ես չեմ ճանաչում, ես նկարագրել չեմ կարող։

— Հեղինակը միշտ իրաւունք ունի իր ժամանակից առաջ լինել,—ընդհատեց Արծրունին.— նա կարող է ասել ամբոխին, որ այս չը կայ, բայց այս է լինելու։ Դա յանցանք չէ, սխալ չէ, այլ նախագուշացումն, նախագուշակումն...

— Այո, այո, ես ձեզ հետ համաձայն եմ. բայց իմ գործը այդ չէ։ Ես վերցնում եմ կեանքը, ինչպէս նա կայ, ես վերցնում եմ նրա տգեղ կողմերն ու նկարագրում. դա կենդանութիւն է տալիս. ես այդ տգեղը, վատը, տլանդակը, մարդկանց բռնակալութիւնը, խաբեբայութիւնը, վաւաշոտութիւնը կենդանացնում եմ, առնում եմ վրձինը և նկարում նրանց իրանց զզուելի մերկութեամբ ու ցոյց եմ տալիս մարդկանց։ Այն, ինչ որ չը կայ կեանքի մէջ, ինչ որ ապագայինն է, ես նրանց ձեռք չեմ տալիս. նա ինձ անծանօթ է։ Ի՞նչպէս ես ցոյց տամ հասարակութեանը այն, ինչ որ ես չեմ տեսնում, հետևապէս և չեմ կարողացել հետազօտել, քննել... Ես կուզենայի լսել ձեզանից, իբրև լուսաւորված մարդուց, ձեր կարծիքը իմ նկարած տիպերի մասին, գործողութեան ընթացքի մասին. արդեօք ամեն մի տեսիլ առաջ է տանում գործողութիւնը թէ նա միջանկեալ է, աւելորդ է։

Խօսակցութեան ուղղութիւնը փոխվեց, քննադատութիւնը անցաւ պիէսայի բովանդակութեանը, տեխնիկական կողմերին։ Ես այդ չեմ գրում, որովհետև չունեմ գրած իսկականը։ Այս խօսակցութիւնը ես նոյն օրը գրել էի Կրծանիսում և օրերումս գտայ թղթերիս մէջ ու նոյնութեամբ ներկայացրի... Ես չեմ կարող իմ բառերով խօսեցնել երկու հայ մեծ մարդկանց...

Ժամը 3 և կէսին նստեցինք ճաշի։ Մատուցում էին երկու աղախին և մի ծառայ, բայց տ. Սունդուկեանը ամեն տեղ էր, ամենքի յարմարութիւնը նախատեսած էր։ Նա ամեն տեղ ներկայ էր և ամենքի համար հոգում էր։ Թամադան ժիժ-Վանօն էր։

— Քու կենացը, աղա Արծրունի։ Աստուած քու սրտի մուրազը կատարէ, քու գազէթը լաւ գազէթ ըլի, վուր մեր ազգը լուսաւորի։

Ողջունեցինք ամենքին, համբուրեցինք տ. Սունդուկեանի անարատ ձեռքը և մեկնեցինք։

Ժամը 7-ն էր, երբ Արծրունին ու ես կառքով վերադառնում էինք Կրծանիսից այգու միջով։ Ցանկապատի վրա իր երկու առջևի ահագին թաթերը դրել էր Հասսաը և նայում էր այգեմէջի փողոցին, նրա կողքին կանգնած էր օր. Ս.։ Երեկոյեան մեղմ քամին խաղում էր նրա մազերի հետ. նա իր փոքրիկ բիւրեղեայ ձեռիկը դրել էր Հասսաի գլխին և շոյում էր նրան։

— Au revoir, monsier Arzrouni,—կանչեց նա։

— Au revoir, mademoiselle.

— Ե՞րբ կը վերադառնաք,—կանչեց ինձ վրացերէն։

— Վաղը առաւօտ շատ վաղ։

— Ես կարձակեմ Հասսաին և նրա հետ կը դիմաւորեմ ձեզ։

— Բաղդաւոր կը լինեմ...

Արծրունու մօտ թէյ խմեցինք, և նրա առաջարկութեամբ ես գիշերեցի նրա մօտ նրա հիւրասենեակում՝ բազմոցի վրա։ Այդ բազմոցը նորերումս տեսայ «Մշակի» խմբագրատանը։

Քունս չը տարաւ. ես նիրհում էի. աչքիս առաջ կանգնած էր Արծրունու նկարագրած իդէալական երիտասարդը, առաջս նկատվում էր նրա դէմքը, գծագրութիւնը, հասակը, շարժուածքները, քայլելը, հագուստը և բոլոր մանրամասնութիւնները. ով է դա,—մտածում էի ես,—որքան ծանօթ դէմք է։

— Արծրունին, Արծրունին, Գրիգորը,—բացագանչեցի ես և ելայ բազմոցից։

Ժամը 4-ն էր։ Ես հագնվեցի ու ոտքով ուղևորվեցի դէպի Կրծանիս։ Ինչքան էլ ջահել ոտքեր ունէի, միայն ժամը 5 ին հասայ Կրծանիսի աղբիւրին։

Հասսաի հաչոցը ինձ ապացուցեց, որ ես ի զուր չէի շտապում։

— Վանո, ժամը 4-ից քեզ սպասում եմ... դեռ մութն էր, որ ես և Հասսաը հասանք այստեղ։

— Չէ՞ր վախենում։

— Հասսաի և քեզ հետ ես ոչ ոքից չեմ վախենում,—երգեց նա իր քնքոյշ ձայնով և ոչ թէ արտասանեց։

Սրանից աւելի գրելը ամենը կանհամացնի, կը թթվեցնի։

Այս բոլորը անցաւ, գնաց, մեռաւ։ Տխուր իրականութիւնը մնում է. Ներկայով ու ապագայով ապրել անկարելի է, անգոյն է, խաւար է։

Անցեալով, միայն անցեալով կարելի է ապրել՝ մինչև մենք էլ անցեալին կը պատկանենք։ Երանելի բոպէ։

Ց. Տէր-Գրիգորեան

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԴԱՐՁԷՔ

Շատ հին է մեր ժողովրդի վտարանդութեան ցաւը։ Նա զարմանալի հեշտութեամբ է կտրվել ու կտրվում է հայրենի հողից։

Տնտեսական փոքրիկ ձախորդութիւն, երկրում կատարված երբեմն աննշան խլրտումներ, օտարութիւնից հասած չափազանցացրած լուրեր, քաղաքից վերադարձած մի քիչ կոկ հագնված ընկերակցի խօսակցութիւնը շատ անգամ բաւական են լինում կտրելու նրան անից ու տեղից և նետելու հեռաւոր, օտար վայրեր, ուր նա ստիպված է տանել ամեն տեսակ նեղութիւն, անպատւութիւն և անասելի ծանր աշխատանք մի քանի տասնեակ րուբլիներ վաստակելու համար։

Վաստակածի մեծ մասը ծախսվում է հէնց այնտեղ, օտարութեան մէջ, և նրա հետ վատնվում կեանքն ու առողջութիւնը, իսկ քիչ դէպքումն էլ ձեռք է բերվում մանրավաճառի ապրանք, մրգեղէն կամ խմիչքներ, և դուք ահա տեսնում էք երեկվայ երկրագործին ու երկրագործի զաւակին որպէս մանրավաճառ, մրգավաճառ, կօշկներ մաքրող, բանւոր, դվօրնիկ և այլն։ Լեզուին ու կեանքին անծանօթ, խելացի խնայողութեան մասին ամենախեղճ հասկացողութեամբ, այդ չարքաշ գաղթականները քանի-քանի անգամ կորցնում են ունեցածն ու սնանկանում, սովի ու տագնապի դատապարտվում։ Իսկ այնտեղ, ծննդական տանը, կամաց-կամաց սկսում է մարել օջախի կրակը։ Երիտասարդ կանայք տանջվում են իրանց ամուսինների կարօտով, զաւակները շատ անգամ չեն ճանաչում հօրը, իսկ զառամեալ ծնողները փակում են իրանց աչքերը զաւակների տեսութեան կարօտ, նրանց անունները շրթունքներին, և չը կան հարազատ ձեռքեր նրանց գերեզմանի վրա մի բուռն հող լցնելու։ Փոքր առ փոքր աւերվում է տունը, չորանում այգին ու պարտէզը և հայրենի օջախը ջնջվում, անյայտանում։ Աջող դէպքում օտարութեան մէջ ձեռք է բերվում բաւականին զգալի կարողութիւն, որը եթէ յետ գար ու խելացի կերպով գործադրվէր, շէն և փարթամ կը պահէր հայրենի օջախը և նրա շուրջը կը համախմբէր տան բոլոր անդամներին։ Իսկ այժմս այդպէս չէ. հայրենի տունը չի շէնվում. խելացի գործ չը կայ հրապարակում. քաղաքների կեանքում ընտելացածները գիւղում մնալ չեն կարողանում. այնտեղ ապրել չը գիտեն և կամաց-կամաց քօչեցնում են և մնացածներին։

Վերցրէք Հին-Նախիջևանի, Ախալցխայի, Արևմտեան Շիրակի, Զանգեզուրի և Շուշու գաւառները և կը տեսնէք, որ նրանք գաղթականների ահագին թիւ են տալիս։ Էլ չենք խօսում Թիւրքահայաստանի, Ուրմիոյ, Սալմաստի և Ղարադաղի մասին, որոնց բնակիչների կիսից աւելին օտարութեան մէջն է, նոյնիսկ Կովկասի սահմաններից հեռու։ Դա դաւաճանութիւն է, ինքնասպանութիւն և հայրենական ժառանգութեան վատնումն ու կողոպուտը։ Պէտք է դրա առաջն առնել, պէտք է բուժել այդ ամենամեծ ցաւը։

Նադիր շահը, Կովկասի վրա բարկացած, կանչում է իր սպարապետին և հրամայում գնալ, նուաճել երկիրը և աւարի ենթարկել։

Զօրավարը գլուխ է տալիս իր արքային, ելնում պալատից, անցնում զօրքի գլուխը, արշաւում դէպի Կովկաս և կատարում տիրոջ հրամանը։ Ապա վերադառնում է զեկուցումն տալու թագաւորին իր արածների մասին։

— Ի՞նչ արի՛ր զօրավա՛ր,—հարցնում է շահնշահը։

— Սրբութեամբ կատարեցի ձեր հրամանը. նուաճեցի ողջ երկիրը և աւարի ենթարկեցի. գժերի ողջ ունեցածը բերի, իսկ խելօքներինը մնաց.—պատասխանում է զօրավարը։

— Ի՞նչպէս,—հարցնում է շահը։

— Ողջ լինի արքան. խելօքներն իրանց ունեցածը տուել էին կալուածքի, հող էին ձեռք բերել, և մենք չալակել բերել չը կարողացանք. իսկ գժերն այնպիսի բաներ էին գնել, որոնց յափշտակութիւնը դժուարին գործ չէր. յափշտակեցինք ու բերինք։

Արքան իրաւացի է գտնում զօրավարի որոշումը և վարձատրում է նրան կատարած յաղթութեան համար։

Արժեթղթերը կընկնեն ու կը բարձրանան, գցելով ու բարձրացնելով շատերին. շարժականը կարող է վնասել ցեցը, կրակը, ցուրտը, դժբաղդ պատահարը, կարող է կորչել գրպանից, գողացվել տնից. իսկ հողը՝ երբէք։ Նրան ոչ ցեցը կը մօտենայ և ոչ ուտիճը կապականէ։

Մեր երկիրը քնած չէ. նա ծածկվում է նորանոր ճանապարհներով, սովորում է տնտեսութեան նոր ձևեր։ Հեռաւոր հիւսիսի բնակիչ գերմանացին ու մօլդաւանը գալիս, գնում են մեր կողքերին եղած ամայի հողերը և 4—5 տարում դրախտի են վերածում՝ ստեղծելով իրանց համար օրինակելի բարեկեցութիւն և ահագին հարստութիւն։

Դուք, հայ գործակատարներ, հայ բանւորներ և մանր վաճառականներ. միացէք, միացրէք ձեր ուժն ու խնայողութիւնը։ Դարձէք։ Դեռ մեր երկրում կան բազմաթիւ էժանագին կալուածներ, բերրի, ջրերով հարուստ։

Դարձէք. միացեալ ուժերով և ձեր խնայողութեամբ ձեռք բերէք հողը։ Հիմնեցէք փոքրիկ գիւղեր, գաղութներ։ Հողից հարստութիւն ստեղծեցէք։

Ամեն ինչ այժմս գին ունի. ամեն ինչ վաճառվում է և գետին չէ մնում։ Օրերով ու շաբաթներով է աճում հողի գինը։

մանակ Րաֆֆին գրում էր իր «Դաւիթ-բէգ» վէպը։ Նա շատ էր հետաքրքրվում Հիւսիսային Կովկասի հայերի կեանքով, հարցնում էր, թէ ինչպէս են վերաբերվում դէպի ազգային խնդիրները։ Մեր այդ խօսակցութեան ժամանակ՝ Արծրունին, իրան յատուկ հակիրճ ոճով, ասաց.

— Կովկասեան լեռների միւս կողմի հայերը ազգութեան տեսակէտից ոչնչանալու են։

Ճաշի ժամանակ զուարճախօսութիւններ էր անում և շարունակ թղթի կտորների վրա մի ինչ-որ բան էր գրում։ Յիշեց, թէ ինչպէս ինքը և ամուսինս Մոսկվայի համալսարանում ուսանող եղած ժամանակ՝ 60-ական թւականներին Ռուսաստան եկած է եղել յայտնի ֆրանսուհի-երգչուհի Լիարդօն, Տուրգենէվի մտերիմ բարեկամուհին, և իրանք ուզեցել են անպատճառ նրա ձեռքը համբուրել և մի յիշատակ առանալ։ Չը նայելով 20 աստիճան ցրտին, այնքան սպասել են թատրոնի մուտքի մօտ, մինչև որ երգչուհին դուրս է եկել, ձեռքը համբուրել են և Վիարդօն իր վզկապից (շարֆ) մի փոքր պատռել է և նրանց տուել։

Արծրունին այդ դէպքը պատմելուց յետոյ ծիծաղելով հարցրեց ինձ.

— Ձեր ամուսինը այն ժամանակ շատ առոյգ էր և պերճախօս. հիմա ինչպէս է։

— Նոյնն է մնացել,—պատասխանեցի.—60-ական թւականի մարդիկ չեն փոխվում։

Ճաշից յետոյ Արծրունին մեզ ներս հրաւիրեց ու սկսեց պիանոյի վրա նուագել և փոքր ինչ երգել։ Չը գիտեմ, բնութիւնն էր նրան օժտել բազմակողմանի ընդունակութիւններով թէ դա կրթութեան շնորհն էր։ Խնդրեցի ցոյց տալ ինձ իր թատրոնը։ Առաջնորդեց։ Թատրոնը շրջելուց յետոյ ասաց.

— Թէև այժմ թատրոնը պարապ է, բայց ես համոզված եմ, որ նա ապագայ կունենայ։ Հայերի մէջ ամեն մի նոր ձեռնարկութիւն՝ սկզբում աջողութիւն չէ ունենում և միշտ խոչընդոտների է հանդիպում։

Ապա նա՝ իր խօսքերին հաստատութեան որպէս օրինակ բերեց «Մշակը»։ Երբ ինքը արտասահմանից վերադարձել է, ուսումը աւարտած, հայրը հարցրել է, թէ ինչո՞վ է ուզում պարապել։ Գրիգորը պատասխանել է, թէ վաղուց փայփայած մտադրութիւն ունի հայերէն լրագիր հրատարակելու։ Հայրը ծաղրելով ասել է.

— Ո՞վ կը կարդայ քո հայերէն լրագիրը, բացի համալներից և քարվանսարայի մուշաներից. բոլոր կարգի ուսում առած մարդիկ ռուսաց լրագիր են կարդում, և բոլոր ընկերներդ տուել են ծառայութեան։

— Երևակայեցէք,—ձեռքը սեղանին զարկելով՝ համոզիչ ձայնով ասում էր Արծրունին,—նոյնը ասում էին և իմ ընկերները, ազգի ցաւերի մասին հոգացող պոռոտախօս իդէալիստները. բայց ես նրանց ամենքին ասացի, որ հայ ժողովուրդը պէտք է հայոց լրագիր կարդայ, եւրոպական կուլտուրայի հետ՝ հայ լրագրի միջոցով ծանօթանայ և հաղորդակից լինի։ Եւ ապացուցի։ Ես իմ նպատակիս հասայ. «Մշակ» կարդալը հետզհետէ պահանջ է դառնում հայ ժողովրդի համար։ Կովկասի ամենախուլ անկիւնից բաժանորդ են գրվում։ Հօրս առաջարկութիւնը մերժեցի, ոչ մի ծառայութեան չը մտայ, որով մեծ դժգոհութիւն պատճառեցի նրան։

Չեմ յիշում «Մշակի» հրատարակութեան որ տարին էր, հայր և որդի Արծրունիք Թիֆլիսի քաղաքային ինքնավարութեան իրաւասուներ էին ընտրվել։ Այդ տարին քաղաքային ինքնավարութեան մէջ հարց էր ծագել անշարժ կայքերի հարկը աւելացնելու, որովհետև քաղաքը դեֆիցիտ ունէր։ Արծրունի-հայրը հակառակ էր այդ առաջարկութեանը, իսկ որդին, ընդհակառակը, պաշտպանել և յաղթանակը տարել էր ընդդէմ հօր կամքի։ Հայրը չափազանց վրդովվել էր։ Շատ կը գտնվեն հիմա էլ այնպիսի մարդիկ, որոնք Արծրունու վարմունքը անհեթեթութիւն կը համարեն, բայց չը պէտք մոռանանք, որ նա Արծրունին էր, այլ ո՛չ թէ մի սովորական անձնաւորութիւն։ Նա «հասարակութեան թշնամի» չէր։

1889 թ. Արծրունու գրական գործունէութեան 25-ամեայ յոբելեանական տօնն էր։ Բագուի երիտասարդութեան կողմից՝ հանդուցեալ ամուսինս պատգամաւոր ընտրվեց։ Մենք, կանայքս էլ, մեր նուէրը ուղարկեցինք, իսկ ուղերձը յանձնեցինք տիկ. Սրբ. Երիցեանին՝ ի դիմաց մեր կարդալ։ Թող հիմիկվայ «Մշակի» ղեկավարները չը վհատվեն, որ հակառակորդները աշխատում էին «Մշակի» 40-ամեակը խանգարել. այն ժամանակ էլ նոյնն էին ուզում անել Արծրունու հակառակորդները, բայց չաջողվեց. փառքի յաղթանակը Արծրունին տարաւ։ Հայ ժողովուրդը գնահատեց իր մտքի առաջնորդին և դրանով ցոյց տուեց իր կուլտուրականութիւնը։

1891 թ. գնացել էինք Թիֆլիս ամուսնուս հետ և այցելեցինք Արծրունուն։ Երկու ընկեր սկսեցին մտերմաբար խօսել և սրախօսութիւններ անել։ Հանդուցեալ ամուսինս, իբրև պատկերացումներով խօսող, ասաց.

— Դու, Գրիգոր, հայ ազգի դիցաբանական Արգօսն ես. երբ ազգին վտանգ է սպառնում, իսկոյն աղմուկ ես բարձրացնում և ամենքին արթնացնում ես։

Յետոյ մեր խօսակցութիւնը անցաւ նրա «Էվէլինա» վէպիկին (իր մակագրութեամբ մի օրինակ ընծայեց ինձ), և սկսեց գանգատվել, թէ հակառակորդները զրպարտում են, ասելով թէ՝ իբր նիւթը վերցրել է Մարսէյլ Պրէվօյի «Իդէալիստ» հեղինակութիւնից։

— Հաւատացնում եմ ձեզ,—դիմելով ինձ ասաց Արծրունին,—ես այդ գրուածքի մասին տեղեկութիւն անգամ չունեմ։

Դա մեր վերջին տեսակցութիւնը եղաւ։ Շատ ժամանակ չանցած, Թիֆլիսից լուր ստացվեց, թէ Արծրունին տկարացել է։ Իսկոյն «Մշակի» խմբագրատունը հեռագիր ուղարկեցինք, տեղեկանալու Արծրունու առողջութեան մասին։ Մալումեանի ստորագրութեամբ պատասխան ստացանք, թէ Արծրունին առողջանում է և յայտնում է իր շնորհակալութիւնը։ Ուրախացանք։ Բայց ափսոս որ երկարատև չեղաւ մեր ուրախութիւնը։ Երեք օրից յետոյ՝ նոյն Մալումեանից գուժաբեր հեռագիր ստացանք, թէ «Արծրունին մեռաւ»։ Այդ անսպասելի լուրը շանթահարեց մեզ։ Բագուի մէջ իրարանցում ընկաւ։ Մինչև անգամ հակառակ կուսակցութեան մարդիկ խոստովանում էին կորստի մեծութիւնը։ Շարունակ ժողովներ էին լինում թէ կանանց և թէ տղամարդկանց շրջաններում, թէ ինչ կերպ մասնակցել թաղմանը։ Հանդուցեալ ամուսինս ընտրվեց պատգամաւոր Բագուի երիտասարդութիւնից, իսկ ես՝ կանանց կողմից։ Գալով Թիֆլիս, իսկոյն գնացինք որբացած «Մշակի» խմբագրատուն։

Երեկոյ էր. հայրերը տխուր և մելամաղձոտ ձայնով հոգեհանգիստ էին կատարում։ Պսակները դրինք և մեր վերջին հրաժարականը տուինք մեր անմոռանալի բարեկամին։ Թաղման երկրորդ օրը, նախ քան Բագու վերադառնալը, ուզեցինք վշտահար տ. Մարիամին տեսնել։ Նրան յայտնել էին մեր ցանկութիւնը։ Տիկինը ասել էր. «Թէև ոչ ոքի չեմ ընդունում, բայց նրանց կընդունեմ»։ Մտանք տիկնոջ սենեակը։ Մի բոպէ խօսք չէինք գտնում իրար ասելու. խորհրդաւոր լռութիւն էր տիրում։ Լուռ լալիս էինք։ Վերջը տիկինը լռութիւնը փարատեց, դիմելով ամուսնուս.

— Երբ ձեր հեռագիրը ստացանք, Գրիգորը ասաց. «Իմ բոլոր ընկերները ինձանից հեռացան, ինձ մոռացան. միայն նա մնաց հաւատարիմ»։

Յետոյ արտասվելով աւելացրեց.

— Ցաւում եմ, որ Գրիգորին դեռ շատ շատերը չը հասկացան. երևակայեցէք, մի քանի երիտասարդներ եկան և խնդրեցին, որ թոյլ տամ աշխարհական թաղում կատարել։ Ես նրանց ասում եմ. «Պարոններ, այդ ինչպէս կարող եմ ես թոյլ տալ, քանի որ հակառակ է նրա կամքին, կտակի առաջին տողում գրված է, որ նրան թաղէ միայն մի քահանայ»։

Մնաս բարև ասելիս, բացեց հանգուցեալ Արծրունու սենեակի դուռը և ասաց.

— Ասում են՝ այստեղ 10,000 ր. պսակ կայ. ինչի՞ս են պէտք սրանք. աւելի լաւ չէ՞ր լինի, որ այդ գումարը նրա կենդանութեան ժամանակ «Մշակին» տուած լինէին. գուցէ այն ժամանակ այս խոնաւ բնակարանում չէր ապրի և իր առողջութիւնը չէր քայքայի։

Այդ միջոցին աչքովս ընկաւ մի պսակ, որը տիկնոջ սեղանի վրա դրված էր «Վայր ընկնող աստղերից» մի տուն գրած։ Թոյլտուութիւն խնդրեցի՝ մի քանի հատ ծաղիկ վերցնել Բագուի կանանց համար յիշատակ տանելու։

Դեկտ. 18-ին վերադարձանք Բագու տխուր և թաղման ժամանակ տեսածներիս ծանր տպաւորութեան տակ ճնշված։

Վերջացնելով յիշողութիւններս՝ կասեմ, որ յանձին Արծրունու հայ կինը կորցրեց իր առաջին և միակ պաշտպանին։ Արծրունին եղաւ առաջինը, որ հրաւէր կարդաց հայ կնոջը արթնանալ տգիտութեան դարաւոր քնից, որը կաշկանդելով նրան՝ ստրուկ էր դարձրել թէ ընտանիքում և թէ հասարակութեան մէջ։ Արծրունին եղաւ առաջին կոչ անողը, որ հայ կինը, ըստ օրինակի եւրոպացի կնոջ, հիմնաւոր ուսում ստանայ, ուսման միջոցով միայն կարող է ազնիւ աշխատանքի ասպարէզը դուրս գալ և տղամարդու հետ ձեռք-ձեռքի տուած գործել յօգուտ իր ազգի։

Արծրունու հիմնած «Մշակը», որ տօնեց իր օգտակար գործունէութեան 40-ամեակը, արժանի է հայ կնոջ կողմից խորին յարգանքի և երախտագիտութեան ցոյցերի։

Կեցցէ «Մշակը», կեցցեն նրա ժրաջան մշակ-ղեկավարները։

Թամար Կաճկաճեան

Դարձէք. մի մոռանաք, որ «ծառն արմատով է ծառ, տունը հիմամբ է տուն, իսկ ազգը հողով է ազգ»։ Մեր ամենաբարեխիղճ անդաստան, մեր մայրը, մեր սնընտուն, ու գերեզմանը հողն է։ Նրա գրկումն է իսկական հանգիստը, նրա ծոցումն է տևական երջանկութիւնը։

Դարձէք։ Գ. Մուրադեան

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

— «Մշակի» ներկայ համարը բաղկացած է $1\frac{1}{2}$ թերթից։

— Մեծ Իշխանի և փոխարքայի որսը Ղարաքաղում դեկտ. 15-ին և 16-ին անցել է շատ աջող. սպանված են 115 վայրենի խոզ և մօտ 30 եղջերու։

— Այսօր, «Մշակ» օրաթերթի խմբագրութեան նախաձեռնութեամբ, ցերեկվայ ժ. 2-ին, Խօջիվանքում տեղի կունենայ հանդիսաւոր հոգեհանգիստ «Մշակի» հիմնադիր Գր. Արծրունու անմահ յիշատակին մեծ հրապարակախօսի մահվան 20-ամեակի առիթով։ Թիֆլիսի Հայ Գրողների Ընկ. վարչութիւնը ևս իր անդամներին հրաւիրում է ներկայ լինել կատարվելիք հոգեհանգստին միևնոյն տեղում և միևնոյն ժամին։

— Այս օրերս Պետերբուրգում պըպարագատութեան մինիստրութեան մէջ քննութիւն են տալու 14 հոգի Կովկասում գոր ծածական լեզուներից այստեղի զանազան դատական պաշտօնների համար։ Ինչպէս յայտնի է, յիշեալ լեզուներից մինիստրութեանը կից մինչև օրս աւանդվում էին հայերէն, վրացերէն ու թուրքերէն։ Առաջիկայ 1913 թւից աւանդվելու է նաև քիւրդերէն։ Այդ արևելեան լեզուների դասընթացքներում այսուհետև ընդունվելու են ցանկացողներ Ռուսաստանի բոլոր դատարանների թեկնածութիւններից, այլ ոչ միայն Պետերբուրգից, ինչպէս մինչև այժմ էր։

— Թիֆլիսի քաղ. դուման, դեկտ. 17-ի իր նիստում լսելով Բագու մեկնած պատգամաւորութեան զեկուցումը, միաձայն որոշեց շնորհակալական հեռագիր ուղարկել Բագուի դումային Թիֆլիսի պոլիտեխնիկումի գործին խոշոր նուիրաբերութեան համար։ Նոյնպիսի շնորհակալական հեռագիր ուղարկվեց Թիֆլիսի դումայի կողմից նաւթարդիւնաբերողների համագումարին և մասնաւորապէս Արշակ Սաիպին Ղուկասեանին իր եռանդուն աջակցութեան համար։

— Վաղը տեղի կունենայ Կովկասեան Գիւղատնտեսական Ընկ. անդամների ընդհանուր ժողովը, ուր կը կարդան դասախօսութիւններ Ալ. Քալանթար և Մ. Վասիլև սաոցային խնդրի մասին։ Աչքի առաջ ունենալով շօշափված խնդրի կարևորութիւնը մեր երկրի համար, Գիւղատնտեսական Ընկերութիւնը հրաւիրել է ներկայ լինելու նմանօրինակ Թիֆլիսի զանազան հիմնարկութիւններին։ Կարող են ներկայ լինել նաև կողմնակի անձեր։ Սկիզբն է երեկոյեան ժ. 7-ին։

— Զինուորական նոր օրէնքից կարող են օգտվել այժմեանից բոլոր այն երիտասարդները, որոնք զինուորական ծառայութեան են կանչվելու մինչև 1913 թ. օգոստոս ամիսը։

— Բագւում «Արամազդ» նաւթարդիւնաբերական ընկերութիւնը վաճառվեց. նրա իւրաքանչիւր ակցիայն (նոմինալ 250 ր. արժողութեամբ) տուին 360 ր.։ Վաճառվեց նաև «Թիֆլիսի ընկերութիւնը» 1,600,000 ռուբլով։

— Ինչպէս լսել է «Յ. Բ.» լրագիրը, Թիֆլիսի վաճառականների բանկի կառավարչի պաշտօնի համար հրաւիրվում է պետական բանկի Պետերբուրգի բաժանմունքի վերատեսուչ Բալդուղեանը, որ վարել է նաև պետական բանկի Իրկուտսկի բաժանմունքի կառավարչի պաշտօնը։

— Թիֆլիսի ուսուցչական օգնական կանդէլակին պարգևատրվել է Աննայի 3-դ աստիճանի շքանշանով։

— Մի խումբ ձայնաւորներ Բագուի դումայից առաջարկութիւն են արել հրաւիրել դարձեալ Ռաեվսկիին Բագուի քաղաքագլխի պաշտօնի համար տարին 30,000 րուբլի ռոճիկով։

— «Бакинецъ»-ը հաղորդում է, որ Բագուի քաղաքագլխի պաշտօնի համար առաջ է մղվում նաև Թիֆլիսի դատաստանական պալատի նախագահ գ. խ. Լազօղայի թեկնածութիւնը։

— Կովկ. Հայոց Բարեգործ. Ընկեր. խորհուրդը ստացել է Ընկ. կենտրոնական և գաւառական գրադարանների համար նուէր գրքերով հետևեալ անձերից. Խ. Խաչատրեանից՝ տ. Հ. Առաքելեանի միջոցով՝ 43 կտոր, Աղ. Շահրեանից 10 կտոր, Իսպիրեանից 4 կտոր, Գ. Բաշինջաղեանից 2 կտոր, Ս. Թորոսեանից 1 կտոր, Գր. ա.-ք. Մանդակունուց 2 կտոր, Լ. Մանուէլեանից 3 կտոր, Սոֆիա Մինասեանից 33 կտոր, Սարուխանից 1 կտոր, բժ. Ց. Տէր-Նիկողոսեանից 105 կտոր, բժ. Գոնիեվից 14 կտոր, բժ. Գ. Մեհրաբեանից 65 կտոր, ընդամենը 283 կտոր գիրք և Մ. Զմշկեանից 1 հատ Բալկանեան Թերակղզու քարտէզ։

— Գաւառական շատ դպրոցներից դիմում են Կ. Հ. Բ. Ընկերութեանը Լէօի «Ս. Մեսրոպ» գրքից ուղարկելու տպագրութեան 400-ամեակի առիթով առաջիկայ տօներին աշակերտներին բաժանելու համար։

ԲԱԼԿԱՆԵԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

ՀԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ԲԱՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋԸ

(Պետերբուրգի Հեռ. Գործ.)

17 դեկտեմբերի

Լոնդոն. — Խաղաղ կոնֆերենցիայի նիստում օսմանեան պատգամաւորները յայտնեցին՝ թէ դեռ ևս նոր հրահանգներ չեն ստացել նոր առաջարկութիւններ մտցնելու համար։ Նիստը յետաձգվեց մինչև չորեքշաբթի օրը։

Ռէյտերը հաղորդում է, որ թիւրք լիազօրներն առաջարկեցին մի քանի անգամ քննել հաշտութեան պայմանների առաջին մասերը, բայց դաշնակիցները դէմ խօսեցին կամենալով վճռել սկզբում գլխաւոր հարցը։

«Էկսչեյնջ-Կոմպ.» տեղեկութիւնների համաձայն կոնֆերենցիայի այսօրվայ նիստում թիւրքերը պատրաստակամութիւն յայտնեցին զիջել դաշնակիցների ցանկութեանը մակեդոնական հարցի վերաբերութեամբ։ Ադրիանուպոլսի հարցը յետաձգվեց։

Ռէյտերի տեղեկութիւնների համեմատ Թիւրքիան առաջուց իրազեկ եղաւ մեծ պետութիւնների նկատմամբ՝ թէ արդեօք նրանք մտադիր են որևէ դեկլարացիա ներկայացնել հաշտութեան բանակցութիւնների վերաբերմամբ, որ կարող է մեծ նշանակութիւն ունենալ Թիւրքիայի զինուորական կուսակցութեան վճռի վրա։ «Դժուար է,— աւելացնում է Ռէյտերը,— գտնել այդօրինակ դեկլարացիայի որևէ մի ձև, սակայն անկասկած է, որ բոլոր մեծ պետութիւնները միաբան են ամեն կերպ խափանելու պատերազմական գործողութիւնների վերսկսելը»։

—

Սոֆիա. — Քաղաքական շրջաններում Թիւրքիայի հակաառաջարկութիւնները ընդունվեցին առանց որևէ զարմանքի, թէև համարվում են միանգամայն անհնարին բանակցութիւնները շարունակելու համար։ Ղեկավար շրջաններում կարծում են, որ Թիւրքիան կը համաձայնի խոշոր զիջումներ կատարել դաշնակցութեան վճռական պահանջի դէպքում։ Բոլոր կարծիքներից հետևում է, որ Բուլղարիան Թիւրքիայի յամառութեան դէպքում պատրաստ է վերսկսել պատերազմական գործողութիւնները։

ՎԵՐՋԻՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Պետերբուրգի Հեռ. Գործ.)

17 դեկտեմբերի

Բեռլին. — Վոլֆին հեռագրում են Դրեզդենից, որ Սուխոմլինովի անձնաւորութիւնը թողեց այստեղ բոլորի վրա համակրելի տպաւորութիւն։ Սուխոմլինովի ճանապարհորդութիւնը նըկատվում է իբրև մի փաստ, թէ առաւելաբար բարելաւումն է մտնում քաղաքական դրութեան մէջ։

Ունկնդրութիւնից յետոյ զինուորական մինիստրը հրաւիրվեց նախաճաշի պալատ և նստեց կայսրի մի կողմում, դեսպան Սվերբեևը՝ միւս կողմից։ Կայսրը անսովոր ոգևորութեամբ տեղեկացաւ Սուխոմլինովի անցեալ ծառայութեան մասին, առանձնապէս 1878 թ. թիւրքաց պատերազմի մանրամասնութիւնների մասին։ Զրոյցը քաղաքական հարցեր չը շօշափեց։

Դեկտ. 18-ին Սուխոմլինովը մեկնում է հարաւային Ֆրանսիա իր հիւանդ կնոջը այցելելու համար։

Հայլցիգ. — Քաղաքային վարչութեան մէջ կազմած հացկերոյթին աւագ քաղաքագլուխը, ռուսաց դեսպան բարօն Վոլֆը և գեներալ Վորոնովը փոխանակեցին բաժակաճառեր։ Պետական Խորհրդի անդամ Դենիսովը գերմաներէն ճառի մէջ շօշափեց այն փառաւոր անցեալը, որ ունեցել են երկու ժողովուրդները կռւի դաշտում եղբայրանալու րօպէից և վերջում ասաց. «Ժողովվելով լատ արժանոյն գնահատելու անցեալը, մենք պէտք է հաւատացած լինենք, որ նա կը ծառայէ հիմք բարեկամական յարաբերութիւնները բարելաւելու համար»։

—

Շտուտգարդտ. — Առաւօտը սրտի պայթումից վախճանվեց արտաքին գործերի ստատս-սեկրետար Կիդերլեն-Վէխտերը, որ հիւր էր իր քրոջ՝ բարոնուհի Գեմինգէնի մօտ։

—

Բեռլին. — Կիդերլեն-Վէխտերի թաղումը կը կայանայ դեկտ. 30-ին։ Լրագիրները տալում են սրտագին նեկրոլոգներ։

—

Աթէնք. — Հաստատվում է, որ թիւրքաց ծովակալը իր դրօշակը փոխադրեց «Տուրգուտրէյս» ռազմանաւը, որովհետև «Հայրէդդին Բարբարոսա» զրահանաւը դուրս է բերված ռազմանաւերի կազմից։ Նրա 12 կաթսաներից 10-ը փչացել են. նրա վրա սպանվեցին 1 օֆիցեր և 7 նաւաստի, վիրաւորվեցին 40։ Դեկտ. 3-ին փչացել է «Մեսուտ» նաւը. դեկտ. 6-ին «Մէջիտիէ» նաւի քիթը փասվեց։ Լուրջ խորտակման են ենթարկվել 2 հականաւանաւ. Երկու ուրիշը չեն վերադարձել։

Բիզանի մօտ թիւրքերը գիշերս յարձակում գործեցին յունաց զօրքերի վրա՝ կենտրոնացնելով մեծ ոյժեր յոյների աջակողմեան թևի դէմ։ Երկու կողմից սկսվեց կատաղի արտիլերիական կռիւ։ Օգնութիւն ստանալուց յետոյ յոյները վանեցին յարձակումները։ Թիւրքերը ցիրուցան եղան մեծ կորուստներով։

—

Բուխարէստ. — Թագաւորը, սենատի անդամներին ընդունելով, յայտ յայտնեց, որ բալկանեան միջադէպը կը հարթվի Ռումինիայի շահերը նկատի առած. հակառակ դէպքում երկիրը պատրաստ է հարկադրելու յարգել իր օրինական իրաւունքները։

—

Պետերբուրգ. — Պայթուցիկ նիւթերի Օխտէնի գործարանում տեղի ունեցաւ մի ուժեղ պայթում։ Շինութիւնը մասամբ քանդվեց։ Սպանվեցին 3, ծանր վիրաւորվեցին 9, թեթև՝ 44 մարդ։

—

Տօկիօ. — Լրագիրները հաւաստացնում են, որ թագաւորութեան հանդէսները տեղի կունենան աշնանը Կիոտոյում։

Կազմակերպվեց պետական ինքնապաշտպանութեան ընկերութիւն, որ մտադիր է միացնել այդ ուղղութեամբ կառավարութեան և ժողովրդի աշխատանքը։ Ընկերութիւնը գտնում է, որ Եապոնիան անպատճառ ուժեղացնելու է իր նաւատորմը, քան թէ ցամաքային ոյժերը։

ԳԻՏՈՒԹ., ԳՐԱԿԱՆ., ԳԵՂ. ԱՐ.

ԹԱՏՐՈՆ ԵՒ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ

«Չար ոգի» պիէսը

Շիրվանզադէն գրել է նոր պիէս՝ «Չար ոգի» անունով։

Դա հեղինակի «Ցաւագար» վէպի ազատ փոխադրութիւնն է, յարմարեցված բեմական պահանջներին։

Այդ պիէսը ներկայացվեց երկուշաբթի, դեկտեմբերի 17-ին, Արտիստական Ընկերութեան թատրոնում։

Պիէսը ունի ուժեղ տպաւորութիւն գործող մօմենտներ և տեսարաններ։ Պիէսի թեման ինքն ըստ ինքեան ազդող է ջղերի վրա։

«Չար ոգին» դրամա է չորս գործողութեամբ։ Նրա բովանդակութեան վրա մենք կանգ չենք առնի, որովհետև նա ծանօթ կը լինի արդէն վէպից, այլ կը յիշեցնենք, որ պիէսի կենտրոնական անձնաւորութիւնը՝ մատաղահաս Սոնան, մի ընկնաւոր աղջիկ է, որը փորձաքար է դարձել բնորոշելու հայկական հին շրջավայրի վերաբերմունքը դէպի այդպիսի հիւանդները։

Սոնան ղաւակ է մի դժբաղդ ընտանիքի, որի հայրը (Ցարուլթիւնեան) աքրեցող մի պայտագործ է, մայրը (Զաբէլը) մի խղճալի կրաւորական էակ, զոհ իր ամուսնու կոպտութիւններին։ Ընտանիքում աշխատում են թագցնել ուրիշներից Սոնայի հիւանդութիւնը, որպէսզի կարողանան մարդու տալ։

Ինքը Սոնան՝ գեղեցկադէմ հրեշտակաբնոյթ մի գեղանի՝ գրաւում է երիտասարդ Մուրադի (Ալիխանեանի) սիրտը։ Սոնան մարդու է գնում։ Բայց նոր ընտանիքը չէ հաշտվում Սոնայի հետ և աւելի ևս նպաստում է նրա հիւանդութեան զարգացման և արտայայտութեան։ Այդ ընտանիքը համարելով, որ Սոնայի մէջ նստած է մի չար ոգի, աշխատում է ազատվել նրանից։ Ամբողջ ընտանիքում միայն Մուրադն է անկեղծօրէն և անձնուէր սիրում Սոնային, բայց նա անզօր է մաքառել շրջապատի դէմ։ Նրա բացակայութեան ժամանակ Սոնան զոհ է գնում յանցաւորների ոճիրներին և մեռնում։

Պիէսի մէջ կայ մի թէև կողմնակի, բայց խոշոր և էական դեր կատարող անձնաւորութիւն. դա Գիժ-Դանիէլն է (Աբէլեան), որը ինքն ըստ ինքեան մի լաւ ուրուագծված հոգեբանական մարմնացումն է։

Պիէսը ընդհանրապէս վատ չէ հիւսված, իսկ մի քանի տեսարաններ շատ աջողված են, տիպերը գծված են որոշակի, հիմնական, հոգեբանական էութիւնը պահպանված է։

Հարց է թէ որքան յարմար էր նիւթը բեմական մշակութեան համար, որքան հետաքրքրական կարող են լինել բացառիկ երևոյթների ուսումնասիրութիւնը և նրանց հանդէս հանելը։

Կարող են լինել հետաքրքրական,— պատասխանում ենք մենք։

Ճիշդ է, այդտեղ որոշ պայմանականութիւն կայ։ Ճիշդ է, բացառիկ երևոյթը ունի սահմանափակ տեսութեան ամփոփ և ծաւալ։ Բայց այն բացառիկ երևոյթը, որ շօշափված է «Չար ոգի» դրամայի մէջ, ունի իր հասարակական և հոգեբանական հետաքրքրութիւնը։

Ցիրաւի, ընկնաւորները, որքան էլ առանձին դէպքում բացառիկ երևոյթի բնոյթ ունենան, այնու ամենայնիւ հանդիսանում են իբրև մշտական գոյութիւն ունեցող հիւանդութեան ներկայացուցիչներ։ Թէ հին, թէ միջին և թէ միւս դարում ընկնաւորները եղել են, կան և կը լինեն ժողովրդի մէջ։ Այդ մէկ։ Մեր կողմից ժողովրդի վերաբերմունքը դէպի նրանց, զանազան նախապաշարմունքներ, որոնք կատարված են ընկնաւորների շուրջը, այդ բոլորը դարձնում են թեման ուսանելի, մանաւանդ որ նրա մշակութեան մէջ էական դեր են կատարում հոգեբանական վերլուծումը և հոգեբանական յարաբերութիւնների լուսաբանութիւնը։

Ներկայ պիէսի մէջ արհեստական զուգակցութիւններ կան մի որոշ չափով և տեղ-տեղ գոյները չափազանց խտացրած են մինչև կոպտութիւն, բայց և այնպէս «Չար ոգին» հայ բեպերտուարի բաւարար պիէսներից մէկն է։

Թերութիւնները կարելի է հեռացնել։ Զգացումները թէ երկրորդ և թէ չորրորդ գործողութիւնների մէջ կարելի է կրճատել։ Վերջին տեսարանը, երբ Դանիէլը խեղդում է կախարդուհուն, կարելի է բոլորովին դէն գցել և բաւականանալ քիւրսու շուրջ կատարվող յանցագործութիւնով։ Եւ դեռ այդ էլ շատ է։

Դերակատարները մեծ աշխատանք էին գործ դրել իրանց դերերի վրա և կատարեցին թէ առանձին և թէ անսամբլով իրանց դերերը աջողութեամբ։

Սոնայի դերի մէջ հանդէս եկան երկու անձ. նախ տիկին Արուսեակ, յետոյ տիկին Արմէնեան։ Երկուսն էլ խաղացրել էին տիպի էութիւնը։ Տիկին Արմէնեան վերջին գործողութիւնների մէջ տուեց մի քանի գեղեցիկ տեսարաններ։

Տիկիններ Ցասմիկ և Գուլազեան՝ մօր և հարսի դերերում՝ արտայայտեցին կենսական գծեր և ճիշդ հոգեբանական ըմբռնումներ։

Տիկին Զաբէլ բաւարար էր։

Մի չքնաղ տիպ էր ստեղծել Աբէլեանը Գիժ-Դանիէլից։ Դա թէ հոգեբանական, թէ կենցաղագրական պատկերացումի մի հիանալի արտադրութիւն էր։ Աբէլեանը հանդէս էր եկել իբրև գեղարուեստական և հոգեբանական ներշնչումների մի ուրուագրծող խիղճ՝ Դանիէլի տիպական մարմնացման մէջ։

Ցարութիւնեան տիպական էր հօր դերում. չընկնելով չափազանցութիւնների մէջ, նա հարազատօրէն արտայայտեց ալկօհօլիկի այդ ներկայացուցչին։

Ալիխանեան ուղիղ տոն էր վերցրել և համակրելի տպաւորութիւն թողեց, բայց նրա դերը փոքր էր և նիւթ չունէր աւելի ընդարձակօրէն արտայայտվելու համար։

Մանուէլեան կախարդուհու դերը կատարեց հմտութեամբ և բնորոշ արտայայտութեամբ։ Միայն ձայնը չէր համապատասխանում կանացի ձայնին։

Բաւարար էին Բերոյեան (Զօփուշ), Տէր-Առաքելեան (Մանան) իրանց դերերում։

Հասարակութիւնը երկու անգամ բեմ կանչեց հեղինակին և ջերմագին ծափահարեց։ Սիրող

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Թիֆլիս, 17 դեկտեմբերի

Բարեհաճեցէք թոյլատրել «Մշակի» միջոցով շնորհակալութիւն յայտնելու այն բոլոր բարեկամներին, ծանօթներին և ուսանողներին, որոնք անձամբ և հեռագիրներով վշտակցութիւն յայտնեցին ինձ իմ վաղակորուստ որդու՝ ուսանող Խրիստիկի մահվան առիթով։ Գ. Ենգիբարեան

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՎՈՍՓՈՐԻ ԱՓԵՐԷՆ

Կ. Պոլիս, 3 դեկտեմբեր

— Այսօրուան «Իկդամ» (կառավարական և Քեամիլ-փաշայէն ներշնչեալ թերթ կարծուած) կուտայ շատ նշանակելի լուրեր, Հայաստանի մասին։ «Իկդամ» կը յայտարարէ, թէ կառավարութիւնը մտադիր ըլլալով հիմնական բարենորոգութիւններ ի գործ դրել Անատոլուի արևելեան նահանգներում (իմա Հայաստանի) մէջ, թէև կը խորհի անոնց վարչութիւնը կազմակերպել իրաւասութեանց ընդարձակումի եղանակով (իմա ապակեդրոնացումի), սակայն նկատելով որ ներկայ պարագաներուն բերմամբ իրաւասութեան ընդարձակման դրութեան կիրառումը դժուար է, որոշեց անհրաժեշտ պէտքերը հոգալու համար՝ առայժմ նոյն նահանգներուն կուսակալներուն աստիճան մը աւելի իրաւասութիւն տալ, պատրաստուելիք առժամեայ օրէնքով մը։

«Իկդամ» կը հաւաստէ, թէ ներքին, կրթական և ելևմտական մինիստրները կը քննեն թէ այս խնդիրը և թէ զանազան յանձնաժողովներու կողմէ ցարդ պատրաստուած ծրագիրները։ Առժամեայ օրէնքը պատրաստուելէ յետոյ, դահլիճը պիտի քննէ զայն և կայսրը պիտի վաւերացնէ և գործադրութիւնը հրամայէ առժամապէս, մինչև որ երեսփ. ժողովը գայ զայն հաստատելու։

Այս բոլորը սակայն թիւրքական դիւանագիտական մանուածոյ մըն է, ուր շատ թափանցիկ կերպով հայոց դէմ սարքուած խաղերը։ Կառավարութիւնը կուտէ լայն խոստումներ տալ ապակեդրոնացման հիման վրայ և նոյնիսկ ատիկա խոստացած պահուն իսկ զայն սահմանափակել—իբր անկարելի—կուսակալներու տրուելիք երկու անորոշ իրաւունքի մէջ, որ կրնայ երկու տարի յետոյ շատ տեսնել երեսփ. ժողով մը, որուն վաւերացման ենթարկել պայման կը դրուի։

Ասիկա բարենորոգում չէ, այլ խաբէութիւն։

4 դեկտեմբեր

— Մինիստրներու խորհուրդը այսօր գումարուեցաւ Քեամիլ-փաշայի նախագահութեան տակ, և նկատի առնուեցաւ ոչ միայն Թիւրքիոյ արտաքին խնդիրներն և հաշտութեան բանակցութեանց հետ առնչութիւն ունեցող գործերը, այլ նաև ներքին բարենորոգմանց հարցը, որուն անհրաժեշտութիւնը իբր թէ ընդունած է մինիստրներու խորհուրդը կատարեալ համաձայնութեամբ։

— Եգիպտոսէն Կ. Պոլիս եկաւ կարճ միջոցի մը համար Հ. Բ. Ը. Միութեան ընդհանուր քարտուղար Վահան Մալէզեան, յատուկ պաշտօնով մը։ Կըսուի թէ Եգիպտոսի հայ գաղութին կողմէ իրեն պաշտօն յանձնուած է Կ. Պոլսոյ մտաւորական և հասարակական գործիչներու կարծիքները շօշափել ընդհ. հայ ազգը շահագրգռող քանի մը խնդիրներու մասին։ Վահան Մալէզեան՝ պաշտօն ունի բանակցելու նաև Օրմանեան սրբազանի հետ և առաջարկելու Եգիպտոսի առաջնորդութիւնը։ Օրմանեան սրբազան հաւանական կը կարծուի թէ պիտի ընդունի այդ պաշտօնը։

— Բ. Դրան մէջ մասնաւորապէս հայաբընակ նահանգներու բարենորոգմանց համար ծրագրի մը պատրաստութիւնը և արտասահմանի հայոց մէջ շարժման մը սկզբնաւորութիւնը առաջ բերաւ թիւրք ազգայնական շրջանակներու մէջ բուռն յուզում, և հակահայ տրամադրութիւններ ցոյց կը տրուին։ «Իֆհամ» (ազգայնական օրգան) իր այսօրուան թիւին մէջ կը հրատարակէ հետևեալ յօդուածը, որ նշանակելի է իբր թիւրքական մտայնութեան նմոյշ։

«Մեր դահլիճը այսօր ուրիշ ծանր պարտականութեան մըն ալ առջև կը գտնուի։ Տեղական մամուլին մէկ մասը, ինչպէս նաև արտասահման բնակող խել մը օսմանցի հայեր և օտարահպատակ պրօպագանդիստ հայերէ ոմանք, ամբողջ օսմանցիութեան այս պահուս անցուցած տագնապէն ու ջղայնութենէն օգտուելով, զուտ ազգային, զուտ ներքին ինչ-ինչ խնդիրներու բոլորովին տարբեր գոյն մը տալու կաշխատին։ Օսմ. երկրին մէջ զուտ ներքին, ցեղային, ազգային հանգամանքով կրնայ արևելեան նահանգներու խնդիր մը գոյութիւն ունենալ։ Ասիկա դատ մը, խնդիր մըն է, այս խնդրին ծնունդ տուող պատճառներն ու ազդակները այսօր ալ կրնան իրենց ոյժին ազդեցութիւնը ունենալ, վաղն ալ, միւս օրն ալ, հետևաբար իրերու ընթացքը արևելեան նահանգներու խնդրոյն համար այնպիսի լուծում մը պիտի պատրաստէ, որ համապատասխանէ ամբողջ օսմանցիութեան շահերուն և այս լուծումը համաձայն պիտի ըլլայ թիւրքերուն ալ, հայերուն ալ, քիւրդերուն ալ ազգային-տնտեսական և պատմական ու քաղաքակըրթական շահերուն։

«Եւ սակայն բնաւ կարելի չէ փութացնել իրերու ընթացքը։ Եւ այս վերջնական լուծումը, զոր հարկադրուած ենք սպասել ապագային մութ ու անորոշ դէպքերէն, այժմէն իսկ պահանջելու համար բաւական չեն երբեք շինծու հեռագիրներ, չորս լրագրական յօդուածներ, մէկ քանի դիմումներ, սպանութեան ու հարստահարութեան անգոյ և կեղծ լուրեր, ինչպէս նաև արտաքին գործոց մինիստրներէ ոմանց դիմումներ։ Այդ բանին յաջողութեան համար անհրաժեշտ է լաւ հասկցուիլ և տնտեսապէս ու մտաւորապէս զօրանալ։ Երկրի մը ոչ դէմքը և ոչ ալ պատմական ու ցեղային դիրքը չի կրնար փոխուիլ վարչական և դիւանագիտական խարդախութիւններով։

«Գիտական և ընկերական այս ճշմարտութիւնները չգիտցող խումբ մը լրագրողներ, անվարժ պրօպագանդիստներ, շահախնդիր ազգայնականներ լուծուելու վրայ եղող մեր արտաքին խնդիրներուն մէջ արևելեան նահանգներու խնդիրն ալ մտցնել կուզեն կոր։ Բնական է, որ կառավարութիւնը տեղեակ է այս առթիւ օսմանեան երկրին մէջ հրատարակուող հայ լրագիրներուն և մասնաւորաբար արտասահմանեան թերթերէ ոմանց կողմէ գրուածներուն։

«Կը զգենք որ ներկայ կառավարութիւնը հոս արթուն գտնուի։ Իրաւ է որ կառավարութիւնը կրնայ այս կարգի

հրատարակութեանց ընաւ կարեւորութիւն չընծայել. բայց այս անիմաստ հրատարակութիւնները, սուտերը, կեղծ, շինծու լուրերը կը զգուեցնեն կոր մեզ. այս կարգի գրութիւններէ ոմանց համար մանաւանդ գարշանք կը զգանք կոր. Կառավարութիւնը եթէ մաքէն չհանէ, թէ հայրենիքի գաւառներուն մէջ ի՛նչ զասակարգի մարդիկ կան, որ կեղծարարութեամբ և ծայրայեղ սուտերով գատ շահիլ կուզեն, թէ արտասահմանի հայերուն և թէ մեր հայրենակիցներուն պզացուցած կըլլայ, թէ, արտաքին կնճռոտութիւնները լուծելու միայն նուիրուած այս պահուն, անիմաստ խնդիրներու խօսքը անգամ կարելի չէ բերան առնել։

«Կեղծարարութեամբ աշխատողներ, տեսնելով որ իրենց արհեստը գործադրելիք առիթը ներկայացած է, դիւրաւ ձեռք չպիտի քաշեն և շարունակ հարստահարուած պիտի ներկայացնեն արեւելեան նահանգները։ Այսօր հայերուն ամենքն ալ սա կարծիքը ունին ու կըսեն որ, եթէ մենք այսպէս աշխատինք՝ աղէկ գէշ քիչ մը կը յաջողինք անպատճառ։

«Անտարակոյս այս համոզումը պէտք է ջախջախել, պէտք է զգացնել, թէ կառավարութիւնը զօրաւոր է, հաստատակամ է և ներքին խնդիր մը չի վերածեր արտաքինի։ Մել մը հայեր գեռ կը կարծեն թէ արտասահմանի բանակցութեան մէջ փոխանակուած մէկ քանի բառեր՝ խնդրոյն տարբեր երեւոյթ մը կրնան տալ, որուն առջև դուցէ գլուխ խոնարհեցնէ օսմ. կառավարութիւնն ալ։ Մեր գիտցածը սա է, որ կառավարութիւնը հաստատակամ է և գիտէ զատ-զատ գնահատել թէ ներքին և թէ արտաքին խնդիրները։ Եւ ի պահանջել հարկին կառավարութիւնը իր այս հաստատակամութիւնը խիստ զօրաւոր կերպով կրնայ ցուցնել»։ Շառայլ

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԽԱԲԲԻԿՆԵՐ

—

Հաճընի կեանքէն

Հաճըն, 23 նոյեմբեր

Հաճընոյ փախստականները, չփացած ժողովրդեան բարեացակամութենէն և կոյր ազգասիրութենէն, որ Թուլամորթութեան և վախկոտութեան ատրճանին համաձ է, սկսան անպատկառ և անամօթօրէն, մահու սպառնալիքով դրամ պահանջել երեւելիներէն։ Ընդհանուր ատելութիւն մը որքան որ ծայր տուած է իրենց հանդէպ և առ հասարակ գիտակից դասակարգին կողմէ զգուշանօք կը դիտուի սոյն պժգալի մարդոց ազգակործան ընթացքը, սակայն ցաւալի է, որ իրենց համակարծիքներ ալ անպակաս են. և ինչ որ ամենէն աւելի արտառոց է՝ Հաճընոյ մէկ քանի երեւելիներու ղրոց ալ աւազակային պախարակելի գործին մասնակցութիւն ունենալն է։

Առջի օր Գրքեալարեաններու տունը բռնութեամբ կոխած և 100 լիրա պահանջած են. անտանելի և ամենավայրագ բռնութիւններէն վերջ, անոտւնները կոտրելով 20 ոսկի, Թանկագին ժամանի մը առած են։

Այժմ քաղաքին մէջ ամեն տուն կանխազգուշութեան համար պատրաստութիւն կը տեսնէ՝ յարձակման մը պարագային փոխադարձելու և դիւրապատ ձգելու համար զինենք։

Մինչ քաղաքին մէջ սոյն բացայայտ աւազակային արարքները տեղի կունենան, գիւղացի շրջակայ Թիւրքերն ալ, առ ի վրէժխնդրութիւն, աւազակախմբեր կազմած, ամեն օր առեւանգումներ և սպանութիւններ կընեն։ Դեռ առջի օր Գրիգոր Զիլինկիրեան անուն ազնիւ երիտասարդը, որ կիլիկեան աղէտին անձնուէր պայքարող մը եղած ըլլալուն եռամեայ բանտարկութենէ նոր վերադարձած էր, անյետացած է. իր քով կը գտնուէր խոշորկեկ գումար մը։ Այսպէս արտաքին երթեւեկութեան կասումը և ներքին անապահով վիճակը տնտեսապէս փճացնելու հանգամանք առած էր արդէն, և ահա 400 զինուոր 6 օֆիցերով և 250 ոստիկան-զինուոր իրենց հրամանատարներով հասան Հաճըն, խաղաղութիւնը թէ քաղաքին մէջ և թէ շրջակաները վերահաստատելու համար. Թէև կուչանի կառավարիչ Էօմէր էֆէնդի ոգի ի բռին կաշխատի հայ փախստական-աւազակաց ներման համար, բայց այդ մարդոց ստորին բնազդը նկատի ունենալով՝ ըստ խնդրում և այլն ժամանակաւոր բաներ են. պէտք է զոհել այդ մակաբոյծները, եթէ կուզուի փրկել և խաղաղեցնել Հաճընը, քանի որ միւ-ֆէտարըքին ցոյց տուած մարդասիրական ընթացքէն և անոնց հանդէպ ունեցած անկեղծ վերաբերումէն վերջ՝ չարունակել և նոյնիսկ աւելի իսկ առաջ երթալը իրենց կործանարար դերին մէջ՝ մեծ կասկածի կուտայ թէ անոնք պիտի կրնան օգտուիլ իրենց եղած բացառիկ շնորհէն։ Լ.—Ժ.

ՆՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՏԱՐՕՆԷՆ

—

Մուշ, 27 նոյեմբեր

Առաջարկեր էիք ինձ գրելու «Մշակին»։ Բայց ինչ գրել, ինչպէս գրել այս անեծեալ երկրի մէջ, երբ կեանքը այնքան տաղտկալի, երբ գոյութեան խնդիրը այնքան անօղ ու սարսափով է շրջապատուած։

Ամեն երկրի ու ժողովուրդներու մէջ կայ հացի խնդիր, որ մարդիկ կաշխատին մի կերպ օրուայ հացը ապահովել ապրելու համար, այլ ո՛չ թէ միայն ապրիլ ուտելու համար։ Այս զարաւոր հալածանաց երկրին մէջ թէև մին կամ միւսն ալ անօգուտ են։ Որքան և ինչ միջոցներով կուզես աշխատէ ունէ գործ գլուխ բերելու, հացի ունէ նոր միջոց ստեղծելու, բայց ահա միշտ պատրաստ են հազարաւոր հրէշային քանդիչ ձեռքեր այդ նոր սկսած գործդ արմատէն խորտակելու։

Թիւրքահայաստանը և մասնաւորապէս այս Տարօնի պատմական արիւնոտ գաւառները այժմ նկատելի կերպով երեւոյթապէս խաղաղ դրութեան մէջ են. Քրօնիկական աւերումները, Թալանները, հրկիզումները և նոյն իսկ սպանութիւնները եթէ նկատի չառնենք, այժմ Թիւրք ու քիւրդ ազգաբնակութիւնը, ազդուած՝ արտաքին անհաւոր և վատնգալից սպառնալիքէն, ընդհատած է իր սովորական Թալանները, և աւազակարարոյութեանց ընդհանուր զինադադար մը կը տիրէ։

Տեղւոյս Թիւրք ազգաբնակութիւնը բուլղարներու և անոնց դաշնակիցներու յաղթութիւններուն հանդէպ ակռայ սեղմած հայերու դէմ՝ վերին զաղտնի ակնարկներու կը սպասէ։ Այս ընդհանուր զինադադարի մէջ անգամ հայը կը մնայ միշտ սարուկ, գերի և հալածանքի ենթակայ։ Երբէք պէտք չկայ զարմանալու, եթէ պատահի, որ ականատես ըլլաք այնպիսի դէպքերու, երբ տեղւոյս հրապարակին վրայ ամենավերջին Թիւրք լամուկը 5—10 փարայի համար ամենածանր հայհոյանքներով և ծեծով վերաբերուի նոյն իսկ ամենահարուստ և ամենապատուական հայու դէմ։ Առիկա սովորական երեւոյթ է։ Զննայելով որ բուլղարական այս յաղթութիւններու հանդէպ քիթերնին չափազանց կոտրած է, բայց և այնպէս հայը չի կրնար գլուխ վեր բարձրացնել ու հաւասարութեան մասին մտածել։ Նոյն բոյան, նոյն գեավուրն է, որ կը մնանք։

Եւ Թիւրք կամ քիւրդ, ծայր աստիճան լրբացած, այս վիճակի մէջ տակաւին կը պահեն իրենց տերրորիստական քրօնիկական աւերումնքները։

Դեռ անցեալները տեղւոյս երիտ.-Թիւրքերու նախկին ղեկավար տխրահռչակ Ֆալամազ աղան, որ այս տարի միլթագիմութեան գործի մէջ 200 լիրայէն աւելի զուտ կողոպուտ ու վնաս տուաւ Աւրանի և նոյնքան ալ Խէյթեան գիւղերուն, վերջերս իբր պսակ իր գազանաբարոյ բռնութեանց ու հարստահարութեանց՝ իր մրութներու ձեռքով այրել տուաւ Աւրանի երեւելիներէն Հայկ Տ. Վարդանի և Գոպէի Խաչոյի դէզերը, պատճառելով ամեն մէկուն 45—50 ոսկի ահաւոր վնասներ և ձգելով խեղճերուն անասուններն առանց պարէնի այս սարսափելի ձմռան։ Աւրանի վրէժխնդրութեան զոհ կը կարծուի նաև Մշոյ մէջ բնակութիւն հաստատած, բայց բնիկ աւրանցի գիւղատնտես Միսակ Խարախանեան, որ գժբաղդութիւնն ունի կուլտուրական ցուցումներով ու գործերով պարապելու։ Վեց-եօթ ամիս հազիւ կը լինի, որ այդ պարոնը Մշոյ շրջակայ իր սեփական կալուածի մէջ կը պարապի այգի ծառամշակութեամբ և մասնաւորապէս մեղուաբուծութեամբ։ Վերոյիշեալ Թիւրք բանակալը, որ կը խնամէ և կը ղեկավարէ Մշոյ մէջ հռչակ ունեցող Խուրգինք բուռած աւազակային Թաղ մը, գարունէն ի վեր սկսած է վնասել այդ պարոնի նորատունկ ծառերը և այգին։ Զբաւականանալով այդ յարատև վնասներէն՝ անցեալ շաբթուն, ամսիս 17-ին, նոյն բանակալը գիշերանց կը ղրկէ խումբ մը աւազակներ, որոնք կը մտնեն Խարախանեանի պարտէզը և վերցնելով դագան-բլաթի նոր սիստեմի փեթակներէն 10թ հատ՝ կը հեռացնեն դէպի ձոր և ջարդելով ու փչրելով կանհետանան Մշոյ մէջ։ Այս փեթակներու վնասը Խարախանեան կը հաշուէ 30—35 լիրայի։

Թէ կառավարութիւնը և թէ փեթակներու տէրը գիտեն, որ այդ գազանաբարոյութիւնն ընել տուողը Ֆալամազ աղան է, սակայն առաջինէն կը պաշտպանուի Ֆալամազ աղան, իսկ երկրորդն ալ կը վախնայ յայտնի համարձակ բողոքելու։ Խարախանեանը նոր էր գներ այդ փեթակները, այդ պատճառով ալ Թիւրքերը կը ճաթին և ամեն գնով կուզեն յուսահատեցնել և փախցնել այդ մարդը։ Մշեցի

ՕՐՎԱՅ ՆՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

—

✦ Ռումինիան, Աւստրիան և Թիւրքիան մշակում են համաձայնութիւն կապելու պայմաններ։

✦ Քիշինեվում հրատարակվող «Бессар. Жизнь» թերթը ենթարկվեց 500 ր. տուգանքի նրա համար, որ արտատպել էր մի յօդուած կղերականութեան անկման մասին։

✦ Բեռլինում խօսում են, որ Թիւրքական պարտութիւնների պատճառով հրաժարական է տալիս Գօլց փաշան։

✦ Պարիզում ռուսաց զինուորական մինիստր Սուխոմլինովի ճանապարհորդութեանը տրվում է քաղաքական նշանակութիւն։ Ասում են, որ նրա միսսիան է—ցոյց տալ Բեռլինում և Պարիզում, որ Ռուսաստանը զիջելով Սերբիայի նաւահանգստի հարցում, Թոյլ չի տայ Աւստրիային խախտել իր շահերը։

✦ Պետերբուրգի Թիւրքաց դեսպանին արգելվեց հանգանակութիւն անել Ռուսաստանում յօգուտ Կարմիր Մահիկի։

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

(ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳԻ ՀԵՌ. ԳՈՐԾ.)

17 դեկտեմբերի

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ. Սինոդը, լսելով Վլադիմիրի Թեմական իշխանութեան պատճառաբանված առաջարկութիւնը Իլիօդոր աբեղային հոգևոր և վանական կոչումից զրկելու մասին, հաստատեց այն դեկտ. 13-ին։

ՌԻԳԱ։ Դուման 422,000 ր. յատկացրեց ի յաւերժացումն Ռոմանովների Տան 300-ամեայ յոբելեանի կառուցանելու Թոքախտաւորների սանատորիա, բանալու տարրական դպրոցներ և Պետերբուրգի տաճարի համար։

ՊԵԿԻՆ։ Չինական կառավարութիւնը պայմանագիր կապեց ֆրանսիացի լէյտենանտ Բոնի հետ, որ պարտաւոր է Բէլգիոյի սիստեմի 12 աէրօպլան հայթայթել մի տարում չին օդագնացներ պատրաստելու պարտականութեամբ հանդերձ։

ՏՕԿԻՕ։ Գործադուլ արին մօտ 1000 բանուոր Սիրզուիօյի նահանգի պղնձի հանքերում, պահանջելով աւելացնել աշխատավարձը։ Ուղարկված է ուժեղ ոստիկանութիւն։

Խմբագիր՝ ԱԼԷՔՍԱՆԴՐ ՔԱԼԱՆԹԱՐ
Հրատարակիչներ՝ Ա. ՔԱԼԱՆԹԱՐ
Ց. ՏԷՐ-ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ
Հ. ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

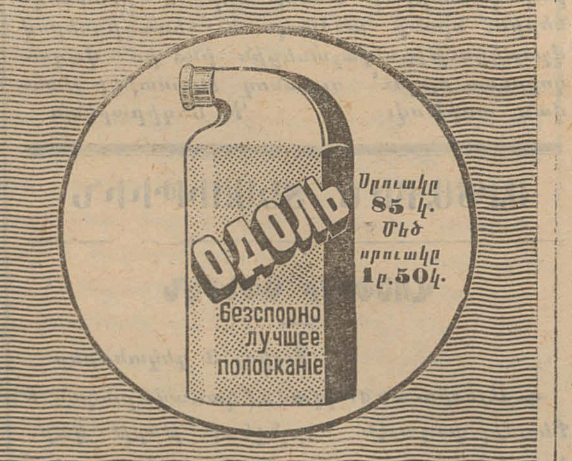

(չ.) (M. 378072/378082) 4—2

ՄԱՍՍԱԺ ԵՒ ՄԱՐՄՆԱՄԱՐԶ
կատարում է հիւանդների վերաբերմամբ, բժիշկների ղեկավարութեամբ, 40 տարվայ պրակտիկանտ
ԳԷՈՐԳ ՊԵՏՐՈՎԻՉ ԽՈՍՐՈՎԵԱՆՑԸ։
Հասցէն՝ Тифлисъ, Михайловскій пр. № 109кв. 9.
(օ. մ.) 932 5—4

Ջրի ղեղատոմսն արեցայ:
ՏԱՆՋԱՆՔՆԵՐՍ, ՈՐ ՇԱՐՈՒՆԱԿՎՈՒՄ ԷԻՆ 20 ՏԱՐԻ, ԱՆՀԵՏԱՑԱՆ ՄԻ ԳԻՇԵՐՎԱՅ ՄԷՋ։
Եթէ որեւէ մէկը ինձ ասէր, որ կարելի է շատ շուտով ազատվել քրօնիկական ցաւերից, ես չէի հաւատայ։ Ամբողջ 20 տարի անընդհատ ես տանջվել եմ ամենաուժեղ իշիասից և ընդհանուր րէվմատիզմից։ Շատ անգամ ցաւերս միանգամայն անտանելի էին դառնում։ Այդ բոլոր ցաւերից ես բժշկվեցի շնորհիւ ձրի ղեղատոմսի, որը ես մեծ ուրախութեամբ կը տամ իւրաքանչիւրին։ Մտէք մօտակայ դեղատունը կամ դեղավաճառանոցը և գնէք 60 գրան Կէֆալդոլ Ստօր 12 տաբլէտկաներում։ Ընդունէք երկու տաբլէտկա միանգամից, իսկ դրանից յետոյ՝ իւրաքանչիւր ժամը մի տաբլէտկա, մինչև որ ցաւերը անցնեն։ Իմ բժիշկը ասում է, որ այդ միջոցը նոյնպէս արագ ներգործում է գօտկատեղում ունեցած ցաւերի, նէվրալգիայի, գլխացաւի, նէֆրիտի ժամանակ և այլն։ Պատահել է ինձ տեսնել ամենաթունդ ինֆլուէնցայի դէպք, որը բուժվել է 24 ժամվայ ընթացքում։ Ես գիտեմ, որ այդ հրաշագործ միջոցը գործադրվում է Եւրոպայի ամենալաւ հիւանդանոցներում։ Նրա գլխաւոր առաւելութիւնը կայանում է նրանում, որ միանգամայն անվնասակար է։
Ուսուցիչ Միխայիլ Լեբեդեվ
(П. 156399) (№ 6)

ԷԺԱՆ ԱՆԿԱՐԵԼԻ Է!
22 րուբլու փոխարէն—միայն 2 ր. 25 կ.

Անկէր ժամաց., I տես. պատենտ, (ոչ ցիլինդր), ուղարկում ենք վերադիր վճարով, առանց կանխավճարի։ Ցրամ. զրպանի էլէգանտ ժամացոյց անգլիական սև պողպատից № 419, ընթացքը ձայնեղ, 16 քարով, լարումը կոճից 46 ժամը մի անգամ, փոշուց պահպանող ապակիով, զսպանակը կոտրվելուց պահպանող ապահովիչով։ Գինը՝ կարճ ժամանակով՝ 2 ր. 25 կ., 2 հատը 4 ր., 3 հատը 5 ր. 70 կ., 5 հատը 9 ր. 25 կ., 8 հատը 14 ր. 40 կ.։ Գանկացի ժամացոյց 1 րուբլով Թանկ։ Ժամացոյցներին կցված է երաշխաւորութիւն 20 տարով։ Մարս և ճանապարհածախք 45 կ., Սիբիր՝ 75 կ.։ Պահանջներն ուղղել ռուսերէն լեզուով։ Հասցէն կարել և կպցնել ծրարին կամ բացիկին։

Германія—БЕРЛИНЪ—Панков. ул. Гартвигштрасе 24.
Торг. Дому Ю. Якубовичу—24.
BERLIN—Pankow. Hartwigstr. 24.
I. Iakubowicz—24.

Բեռլին ուղարկվող նամակներին կպցնել 10 կ., իսկ բացիկին 4 կոպէկանոց մարկաներ։
Բազմաթիւ շնորհակալ. նամակներ։ Էլեգանտ շղթայ հատը 50 կ. և 75 կ., երկկողմ շղթայ նոր, շը սևացող ոսկուց՝ հատը 1 ր. 50 կ., 2 ր. 15 կ. և 3 ր. 50 կ.
(27) (Вил. 76292) 2—1

ԲԺԻՇԿ
Ա. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՑ
Մասնագէտ սիֆիլիս, միզասեռական, վեներական և կաշուի հիւանդութիւնների։ Էլեկտրաբուժութիւն։
Ընդունե- (12½—2 ժ. ցերեկվայ։
լութիւնը (5—7 ժ. երեկոյեան։
ամեն օր (Կանանց համար՝ 2—3 ժ. ցեր.
Սոլոլակ, Բէբուտովսկայա, № 33 (անկիւն Պասկէվիչի փողոցի)։ Տելեֆօն № 1175.
(օ. մ.) 377 100—54

Открыта подписка на 1913 г.
на ежемѣс. популярно-медицинскій органъ
„ЖУРНАЛЪ-ЛЕЧЕБНИКЪ“
Журналъ посвященъ цѣлямъ самолеченія и какъ лечебникъ въ немъ будутъ указаны самые радикальные способы леченія всѣхъ болѣзней.
Редакція представляетъ БЕЗПЛАТНО своимъ подписчикамъ медицинскіе совѣты, указываетъ желающимъ спеціальныя лечебницы, курорты, санаторіи и т. д.
Подписчикамъ будетъ выслана въ видѣ ПРЕМІИ первый выпускъ
Большого Домашняго „ЛЕЧЕБНИКА“
который въ отдѣльной продажѣ стоитъ 1 р.
Подписка принимается въ главной конторѣ редакціи: С.-Петербургъ. Невскій пр. 53, кв. 13. Редакція „Журнала-Лечебника“.
(չ. ու.) 923. 10—3

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍՆԱՒՈՐ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑ
ԲԺՇԿԱՊԵՏ Բ. ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆԻ
Հիմնված 1880 թ.
(Կուկիա, Վօրօնցովի արձանի հանդէպ)
Ամեն օր, բացի կիրակի օրերից
ԱՌԱՒՕՏՆԵՐԸ
«606»-Ի ՆԵՐՄՈՒԾՈՒՄ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱԿՑՈՒԹԵԱՄԲ՝ 11—12 Ժ.
Բ. Ա. ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ—11—12 ժ. վիրաբուժութեան վեներական (սիֆիլիս) հ.։
Բ. Գ. ԱՂԱՄԱԲԵԱՆ—1—2 ժ. ներքին և երեխայոց հ.։
Կ. Մ. ՉԻԿՈՎԱՆԻ—9½—10 ժ. աչքի, ներքին հնեաբդային։
Ջ. Ի. ԲԱԲԱՆԱՍԵԱՆ—10—11 ժ. մանկաբարձութեան կանանց և երեխայոց հ.։
Ն. Ց. ՄՈՐԼԻՆ—10—12 ժ. ականջի, կոկորդի և քթի հիւ.։
Մ Գ. ԱՒԵՏԻՍԵԱՆ—11—12 ժ. մարթու, վեներական վիրաբուժութեան և միզասեռ. հ.։
Գ. Ց. ԳՈՒՐԳԷՆՕՎ—12—1 ժ. մանկաբարձ., կանանց և երեխայոց հ.։
Ա. Գ. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ—12—1 ժ. ներքին և երեխայոց հիւ. և ծաղկահատ.։
ԿԻՆ-ԲԺԻՇԿ ԱՄԲՐՈՒՄՕՎԱ-ՄԵԼԻՔԵԱՆ —12—1 ժ. մանկաբարձութիւն և կանանց հիւ.։
ԵՐԵԿՈՆԵՐԸ՝
Մ. Գ. ԱՒԵՏԻՍԵԱՆ—6—7 ժ.։
ԿԻՆ ԲԺԻՇԿ Մ. Լ. ՌԵՆԻԳԵՐ-ԱՐԵՇԵՎԱ—6—7 ժ. մանկաբարձութիւն, կանանց և երեխայոց հիւ.։
Ջ. Ա. ԹԱՌՈՒՄԵԱՆ—6—7 ժ. ներքին և երեխայոց հիւ. քննութիւն արեան, մէզի և այլն։
Վճարը 50 կ.։ Չքաւորները ձրի։ Համալսարդի (կօն սիլիումի) և օպերացիայի համար առանձին։
Հիւանդանոցի վերատեսուչ՝
Բժշկապետ Բ. Նաւասարդեան
1. 0—115

ՎԱՃԱՌՎՈՒՄ ԵՆ
Նիկ. Աբրահամեանի
հետեւեալ հրատարակութիւնները.
I
ՁԵՌՆԱՐԿ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ ՀԱՇՒԱՊԱՀՈՒԹԵԱՆ
երկաթ., կօլօնիալ, բակալ. և բամբակէ ապրանքների (առաջին անգամն է, որ լոյս է տեսնում հայերէն լեզուով), գինն է 2 ռուբ.։
II
Руководство торг. бухгалтеріи
въ связи съ керосинозав. производствомъ (2 допол. и исправл. изд.) Ц. 2 р. 50 к.
III
Таблица вычисл. процентовъ
отъ 1 до 360 дн. отъ ¼ до 12% и на всѣ капиталы отъ 1 до 10,000 р. (2 изд.) Ц. 85 к.
IV
Журнальныя статьи
для опредѣл. дебета и кредита. Ц. 75 к.
V
Общедоступная справочн. книжка
для слушателей и слушательницъ бухгалтерск. курсовъ и занимающихся конторскими дѣлами. Ц. 30 к.
Հեղինակի մօտ՝ Бухг. курсы Н. В. Абраамяна, Николаевская 22 և գրավաճառանոցներում։
(ու. չ. կ.) 939. 20—3

Ներսիսեան Հայոց Հոգևոր Դպրոցի Հոգաբարձութիւնը
որանով յայտարարում է, որ նախկին դպրոցատան մէջ հոգաբարձութեան խորհրդարանում (Ներսիսօվսկայա փողոց), այս տարվայ դեկտեմբեր ամսի 20-ին նշանակված է հրապարակական աճուրդ կապալով տալու 1913 թւի յունվարի 1-ին դպրոցական հետեւեալ կալուածները. 1) 20 նորակառոյց կրպակները վերին յարկով, որ գտնվում է Ռուսկայա և Վանքի մեծ փողոցներում։ 2) 21 կրպակները՝ Ռուսկայա փողոցում։ 3) Փիրօյեանից կտակած նոր կառուցված երեքյարկանի շինութիւնը իր նկուղներով, Սալդատսկի բազարում, Գրաֆսկայա և Պուշկինսկայա փողոցներում։ 4) 36 կրպակները՝ Սալդատսկի բազարում, Կուզնեչնայա, Ռուսկայա և Ներսիսօվսկայա փողոցներում։ 5) Փանոսեանից կտակած կալուածքը, Լազարեվսկայա փողոցի անկիւնում և Կախեթինսկայա փողոցում։ 6) Օքօյեանից կտակած երկյարկանի տունը, Դեսիմոնովսկայա հրապարակում։ 7) Իշխան Արղութեանից կտակած տունը Փլիգելի հետ միասին, Սերգիեվսկայա փողոցում։ 8) Նախկին դպրոցատունը Ներսիսօվսկայա փողոցում։ 9) Ցակոբեանից կտակած երկյարկանի տունը, Պուշկինսկայա և Տրօիցկայա փողոցներում և 10) Ցակոբեանից կտակած երկյարկանի տունը, Նորաշէնի փողոցի անկիւնում և Արխիմի փողոցներում։
Աճուրդին մասնակցել ցանկացողները կարող են ծանօթանալ մանրամասն կազմած պայմանագրի հետ հին դպրոցատան շէնքում, առաւօտեան ժամը 10-ից մինչև 2-ը, բացի կիրակի և տօն օրերից։ (ա. օ.) 930. 6—5

ԲԱՑՎԱԾ Է 1913 ԹՒԻ ՀԱՄԱՐ
„ԳԻՒՂԱՏՆՏԵՍԻ“
ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ։
Հինգերորդ տարի։
1913 թւին «Գիւղատնտեսը» դուրս է գալու երկու շաբաթը մի անգամ։
«Գիւղատնտեսը» 1913 թւի իր տարեկան բաժանորդներին տալու է հետեւեալ ԳՐՔԵՐԸ, որպէս ձրի յաւելուած.
ա) «Երկրագործական գործիքների ընտրութիւնը» (պատկերազարդ)։
բ) «Քրքում և նրա մշակութիւնը»։
գ) «Եղջիւրաւոր անասունների հիւանդութիւնները և դրանց հոգատարութիւնը»
դ) «Պտղատու պարտէզ գցելը» (պատկերազարդ)։ (պատկ.)։
ե) «Ի՞նչպէս ստանալ լաւ սերմացու» (պատկերազարդ)։
զ) «Սպառողական ընկերութիւն և նրա խանութը»։
«ԳԻՒՂԱՏՆՏԵՍԻ» ԲԱԺՆԵԳԻՆԸ ԻՐ ԲՈԼՈՐ ՅԱՒԵԼՈՒԱԾՆԵՐՈՎ

Ռուսաստանում		Արտասահման	
Տարին	3 րուբլի	Տարին	4 րուբլի
Կէս տարին	2 րուբլի	Կէս տարին	2 ր. 50 կ.

Հասցէն՝ Тифлисъ, Редакція „Гюхатнтесъ“, կամ Tiflis (Russie), Réd. „Guchatntess“.
«Գիւղատնտեսի» տարեկան բաժանորդները «ՆՈՐ-ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԻԿ» երկշաբաթաթերթ ստանալու համար վճարում են միայն 1 րուբլի։
(ե.) 877. 7—3

ՇԻՆՈՒԹԵԱՆ ՆԻՒԹԵՂԷՆՆԵՐԻ ՊԱՀԵՍՏ
Ինժեներ Ի. Ս. Պօնդոյեվի
Թիֆլիս, Ելիզավետին. փ. № 164, անկիւն Բակինսկայա փ.։ Տելեֆօն № 10—93.
ՊԱՀԵՍՏՈՒՄ ԿԱՆ
ՑԵՄԵՆՏ ԵՐԿԱԹԷ ԳԵՐԱՆՆԵՐ
ԵՐԿԱԹ—անկիւնի, կաթսայի, բիֆլէնօյ, տանիքի՝ սև և ցինկով պատած։ ԱՍՖԱԼՏ սըզրանեան։ ԳՈՒԴՐՕՆ, կրակի դիմացող աղիւս և կաւ։ Շինութեան և փուչ ԱՂԻՒՍ, ԿՂՄԻՆՏՐ մարսէյլեան տեսակի և այլ առարկ.։ Աղիւսի սեփակ. գործարան Թիֆլիսում։ Ամեն տեսակ շինարարական նիւթեղէն. համար տրված պատուէրները կատարվում են շուտափոյթ։
(չ. ու. կ) 617. 50—50

Типографія канцеляріи Намѣстника Его Императорскаго Величества на Кавказѣ Лорисъ-Меликовская улица, домъ казенный